

EPITAAF

vereniging voor funeraire archeologie

TAFOFIEL 44

ISSN 2593-3639

1. Kunst- Open Monumentendagen 14 & 14 september 2019
Linda Van Santvoort.....2
2. "Warme tranen"- "Larmes chaudes". Nocturne te Laken op 25 & 26 oktober 2019
Tim Jansens.....3
3. De relatie tussen de collectie bewaard in het atelier Salu en het fin de siècle Brussel
Linda Van Santvoort.....5
4. "On ne fait pas un monument comme on cuit un pain ». De lange en complexe bouwgeschiedenis van de Anspachfontein
Frederik Tinck.....8

Epitaaf vzw krijgt de steun van

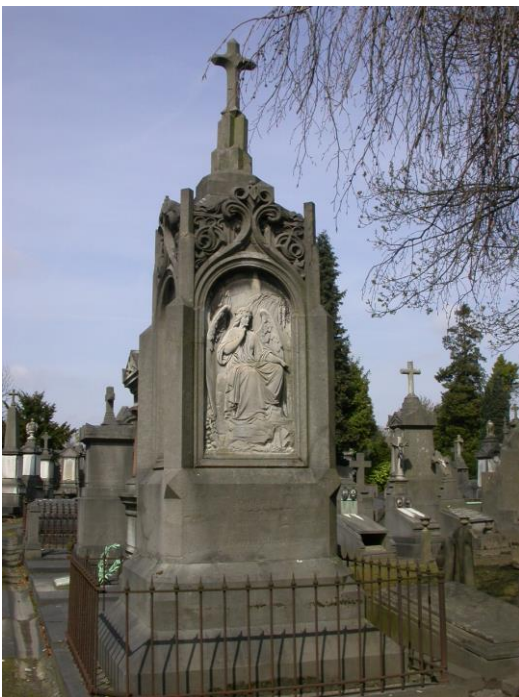
1. KUNST- OPEN MONUMENTENDAGEN BRUSSEL, 14 & 15 SEPTEMBER 2019

LINDA VAN SANTVOORT

Het thema van de komende OMD Brussel 2019 is “een plaats voor KUNST”; op maat gesneden van Epitaaf vzw. Atelier Salu ademt kunst! En ook de Lakense begraafplaats is een pantheon van kunst en cultuur. Zoals gebruikelijk zal het atelier doorlopend open zijn op zaterdag en zondag tussen 10 en 18u. De vrijwilligers van onze vereniging verwelkomen u graag met een woordje uitleg.

Wil je het bezoek aan Epitaaf combineren met een andere OMD-activiteit of bezienswaardigheid dan kan je alvast een kijkje gaan nemen in het programma. <https://www.heritagedays.brussels/nl/programma/list/all/>

Het grafteken Charles Gabriel Capellemans (+15/12/1850)
Lakense begraafplaats, 1851, reliëf van Guillaume Geefs
(Foto Linda Van Santvoort © vzw Epitaaf)

EPITAAF verzorgt ook zoals steeds rondleidingen op het kerkhof. De wandeling zal u brengen langs een aantal monumenten van hofbeeldhouwer Guillaume Geefs (1805-1883) die zeer actief was op de begraafplaats.

Geefs was ook de leermeester van Ernest Salu I. De wandeling start overigens in de wintertuin van het atelier Salu waar een paar gipsen uit het atelier Geefs bewaard zijn.

Rondleidingen:

NL za 10u, 14u zo 10u, 14u
FR za 10h30, 14h30, zo 10h30, 14h30

Afspraak aan de ingang van atelier Salu.

2. “WARME TRANEN– “LARMES CHAUDES”

*Unieke nocturne concerten op de begraafplaats van Laken:
Anja Kowalski en Vera Coomans*

TIM JANSENS

Graf Giuseppe Benedetto Badaracco, Cimitero Monumentale di Staglieno Genova, 1878, beeldh. G. Moreno (Foto Linda Van Santvoort, 2014. © vzw Epitaaf)

*Herfst. De dagen korten. Het licht vergrijsst.
Wind en weemoed laten zich voelen.
We herdenken onze dierbare doden.
Met verscheurende pijn of stille smart.*

Epitaaf organiseer twee nocturne concerten in de ondergrondse graf galerijen van de begraafplaats van Laken. Twee prachtige stemmen zingen met warmte over verlies, smart én liefde.

Vrijdag 25/10: Anja Kowalski (zang), Benjamin Sauzereau (gitaar)

Zaterdag 26/10: Vera Coomans (zang), Wiet Van De Leest (viool), Thomas Devos (gitaar)

Beide zangeressen en hun begeleiders buigen over rijkgevulde muzikale carrières.

Voor de concerten maken we een korte sfeerwandeling over de necropool langs een aantal graven, teksten en beelden die de grote emotie niet schuwen. Rondleidingen in het Nederlands en het Frans.

PROGRAMMA

18u30: samenkomst
19u00: rondleiding
19u45: begin concert
20u45: einde concert

Na het concert is er de mogelijkheid om het voormalig beeldhouwersatelier Salu te bezoeken en er een glas te drinken.

Waar

Begraafplaats Laken
Samenkomst vanaf 18u30 in atelier Salu, Onze-Lieve-Vrouwvoorplein 16, 1020 Laken

Tram: 62 of 93, halte Prinses Clementina
Metro: Bockstael

Tarief

Inwoners Laken: 5 €
Normaal: 10 €

4

Beperkt aantal plaatsen. **Inschrijving verplicht ten laatste tot 13/10**. Maximaal drie personen per inschrijver.
Inschrijving per mail aan info@epitaaf.org: vermeld datum concert en aantal plaatsen. Lakenaars geven ook hun postadres. Gelieve ook de taal voor de rondleiding te specificeren.

Inschrijver zal een mail ontvangen met de betalingsinfo. Na ontvangst van de betaling krijgt u een definitieve bevestigingsmail.

Organisatie: Epitaaf vzw

Met de zeer gewaardeerde steun van de *dienst Demografie van de stad Brussel*.

De ruimte van de concerten is onverwarmd. Er zijn zitplaatsen.
In geval van stormweer zullen de concerten plaatsvinden in het atelier Salu.

3. DE RELATIE TUSSEN DE COLLECTIE BEWAARD IN HET ATELIER SALU EN HET FIN- DE- SIÈCLE BRUSSEL

LINDA VAN SANTVOORT

Ernest Salu I vestigt zich in 1872 nabij het kerkhof van Laken om er zich exclusief toe te leggen op de funeraire kunst. Het ontstaan en de ontwikkeling van het atelier Salu verloopt parallel met de artistieke bloei van de hoofdstad. Salu I weet met zijn funeraire kunst te overtuigen. Als oud leerling van de Brusselse academie, én als oud medewerker van hofbeeldhouwer Guillaume Geefs (zie hoger) heeft hij de nodige adelbrieven om de burgerij en adel als cliënteel te bereiken.

De beeldhouwers Salu hebben er alles aan gedaan om zich ook te profileren binnen de kunstcène van de hoofdstad. Reeds in de eerste jaren van het atelier – nog voor het bestaan van de wintertuin (die werd pas gebouwd in 1912) – werd elke klant die zich bij het atelier aanmeldde al meteen geconfronteerd met de reliëfs van leermeester Guillaume Geefs. Niet toevallig kregen die een prominente en zichtbare plek waar ze tot vandaag nog steeds zijn uitgesteld.

In de collectie Salu zijn tot vandaag de sporen aanwezig van die artistieke inbedding. In het atelier staan gipsen modellen van collega's beeldhouwers verspreid. De gipsen doodsgenius van Julien Dillens is tot vandaag één van de pronkstukken van de collectie. Werk van Geefs, Jaquet, De Vreese, Theunis, Lambeaux en nog zoveel anderen staan verspreid in het atelier. Op de talrijke foto's die bewaard zijn in het archief van de Salu's zijn overigens nog veel meer gipsen te zien waarvan er veel niet meer in de collectie aanwezig zijn. Het stockeren en bewaren van dergelijke gipsen vergde immers heel wat zorg en plaats.

Vaak is de reden waarom een gips in het fonds Salu aanwezig is voor de hand liggend. Meestal is het een model voor één van de grafmonumenten op de Lakense begraafplaats. Soms echter is die band veel minder duidelijk.

Toen Epitaaf vzw in 1989 haar intrek nam in het atelier Salu was het uiteraard in eerste instantie die ambitie om de volledige collectie Salu – gipsmodellen, tekeningen, archieven- in zo goed mogelijke condities te bewaren en ook te ontsluiten. Gaandeweg echter deden zich een aantal opportuniteiten voor om de collectie uit te breiden.¹ Vermeldenswaardig zijn enkele doelgerichte aankopen zoals een gipsmodel van Jules Lagae (aangekocht in 1996)² en een model voor het grafteken De Walsche van architect

---

¹ Een bondig overzicht van de collectie kan u zien op de Epitaaf website.

² Meer over het aangekochte gipsmodel, en over de kunstenaar in: Epitaaf nieuwsbrief 31, 10de jg. 1996.
http://www.epitaaf.org/wp-content/uploads/2017/09/Epitaaf_Nieuwsbrief_31_1996.pdf

'S Jonghers.³ In 2002 werden gipsen, tekeningen, foto's en archieven van de ondergang gered toen het bedrijf Beernaert in Elsene werd afgebroken. Deze omvangrijke en unieke collectie vormt een interessante aanvulling omdat de funeraire klemtoon van het bedrijf Beernaert aansluit bij dat van Salu maar toch ook weer anders is.⁴ In 2010 tenslotte werden nog eens 250 gipsmodellen gered uit het voormalige atelier van de Franse ornamentist-beeldhouwer Georges Houtsont actief in Brussel tussen 1862 en 1912. Hoewel deze collectie niet aansluit bij de funeraire focus is het niettemin een interessante aanvulling van de gipsotheek.

Grifioen van Godefroid De Vreese in de fonteinzaal.

De fonteinzaal ingericht als showroom (niet gedateerde foto)

(© Epitaaf vzw)

Wie vandaag het atelier bezoekt en de fonteinzaal betreedt wordt meteen getroffen door het silhouet van een grifioen die met zijn opengesperde muil en zijn uitgestrekte klauwen opvalt tussen de pleurantes.

Die grifioen siert al geruime tijd deze ruimte: zo blijkt uit foto's van diezelfde fonteinzaal toen ze nog de showroom was van het bedrijf Salu.

Wie vertrouwd is met Brussel en zijn artistiek erfgoed herkent in die grifioen één van de waterspuwers van de Anspachfontein in Brussel. Hoe die grifioen in de collectie Salu is beland? Dat is een vraag die Epitaaf vzw al langer bezig houdt.

³ Meer hierover in de Epitaaf periodiek, nr. 0, 18de jaargang, november 2004. http://www.epitaaf.org/wp-content/uploads/2017/11/Epitaafperiodiek_0_november_2004.pdf

⁴ Idem.

Reden genoeg dus om op zoek te gaan naar de oorsprong en de context waarin dit werk van Godefroid De Vreese is tot stand gekomen.

Bij wijze van voorwoord op het hierna volgende artikel over de Anspachfontein

‘*Construction history*’ is als onderdeel van architectuurgeschiedenis een discipline die zich specifiek interesseert voor de geschiedenis van de constructiemethoden en technieken.

In het academiejaar 2017-2018 werd aan de opleiding Kunstwetenschappen in het masterseminarie ‘capita selecta van de architectuurgeschiedenis’ (o.l.v. Linda Van Santvoort) de bouwgeschiedenis van een aantal laat 19de- en vroeg 20ste eeuwse gebouwen⁵ bestudeerd.

Masterstudenten in de kunstgeschiedenis kregen de opdracht om voor één specifiek gebouw een reconstructie te maken van “de werf” en zo beter zicht te krijgen op de samenwerkingsverbanden en de interactie tussen architect (ontwerper), de opdrachtgever (overheid) en de controlerende architecten-ambtenaren, de aannemers, de kunstenaars en de ambachtslieden. Het onderzoek gebeurde hoofdzakelijk in primaire bronnen.

Voor de casus van de Brusselse Anspachfontein werd er samengewerkt door masterstudenten **Frederik Tinck en Serge Seghers**. Alle onderzoek gebeurde in overleg en het resultaat werd gedeeld. De paper werd individueel uitgewerkt.

7

Het onderstaande artikel is een herwerkte versie van de paper uitgewerkt door inmiddels afgestudeerd kunstwetenschapper Frederik Tink.

De bouwgeschiedenis van de Anspachfontein brengt de samenwerking tussen de vele actoren op en rond de werf terug tot leven. Beeldhouwer De Vreese, ornamentist Houtstont en het bedrijf Beernaert hebben een aandeel in dit verhaal. Zo blijken de collecties die bewaard zijn in het atelier Salu vandaag een nog sterkere band te hebben dan we ooit konden vermoeden.

---

⁵ Andere uitgewerkte casussen waren: het Brussels Posthotel van arch. Louis De Curte (inmiddels afgebroken), het gebouw van het ministerie van Spoorwegen in Brussel door arch. Henri Beyaert, het postgebouw in Gent van de architecten Cloquet en Mortier, de Sint-Petrus & Pauluskerk in Oostende van arch. Delacenserie.

« ON NE FAIT PAS UN PROJET DE MONUMENT COMME ON CUIT UN PAIN »⁶. DE LANGE EN COMPLEXE BOUWGESCHIEDENIS VAN DE ANSPACHFONTEIN (1890-1897)

Frederik TINCK

Afb. 1. Het Anspachmonument op het Broukèreplein voor het Hotel Continental, ca. 1897

(foto: SAB, fonds *Iconografie*).

---

⁶ Charles Buls, tijdens de zitting van het Stadsbestuur op 27 november 1893. "Compte rendu de la séance du Conseil Communal du 27 novembre 1893," *Bulletin Communal*, nr. 4 (1893): 525-527, geraadpleegd via https://old.bruxelles.be/Colossus/BulletinsCommunaux/Bulletins/Documents/Bxl_1893_Tome_II2_Part_6.pdf.

Inleiding

Op 22 augustus 1897 wordt op het Brouckèreplein in Brussel de Anspachfontein plechtig ingehuldigd. (afb. 1) Uit het verslag *Inauguration du Monument Anspach* in de notulen van de vergadering van de Brusselse gemeenteraad blijkt de waardering voor burgemeester Jules Anspach (1829-1879) en zijn bijdrage aan de stedenbouwkundige modernisering: *A Jules Anspach, le promoteur de l'assainissement de la ville et des grandes mesures d'hygiène. A Jules Anspach, à qui l'art architectural dut son nouvel essor à Bruxelles (...)*. In datzelfde verslag echter, wordt er met geen woord gerept over de architect van het monument, noch over andere actoren die aan de basis liggen of hebben bijgedragen aan de realisatie van de fontein. Enkel is er een vermelding van de beeldhouwer Paul De Vigne (1843-1901) die door ziekte de oplevering van het monument heeft vertraagd: *les plans furent arrêtés, et, sans la maladie qui est venue abattre l'éminent sculpteur Devigne, en plein fièvre de composition, l'auguration aurait déjà eu lieu.*⁷

Onmiddellijk stelt zich de vraag wie de architect was die tekende voor het ontwerp van dit monument. Maar evenzeer is het onduidelijk wie instond voor de concrete realisatie van de fontein. Wie waren de aannemers, de ambachtslieden, de ornamentisten en beeldhouwers, de bronsgieters en andere specialisten en toeleveranciers betrokken in dit complex project ? Het is aangewezen om na te gaan hoe de bevoegde Brusselse instellingen en ambtenaren de opdracht hebben verleend en hoe zij de werf en de geraamde budgettering hebben opgevolgd. Het is overigens eveneens de vraag hoe de samenwerking tussen al deze actoren *in concreto* verliep en wie daarin de sturende rol heeft genomen. Meer speciaal zal de aandacht gaan naar de rol van de architect en de leidende ambtenaar en de samenwerking met de betrokken kunstenaars en ambachtslieden in het artistieke veld.

---

⁷ Stadsbestuur Brussel, "Compte rendu de la séance du Conseil Communal du 2 août 1897," *Bulletin Communal*, nr. 2 (1897): 411-415, geraadpleegd via https://old.bruxelles.be/Colossus/BulletinsCommunaux/Bulletins/Documents/Bxl_1897_Tome_I2_Part_5.pdf; Paul Piron, *De Belgische beeldende kunstenaars van de 19e tot de 20ste eeuw* (Antwerpen: Ludion, 2016), A-K, 780 (De Vigne); Cor Engelen en Mieke Marx, *La Sculpture en Belgique à partir de 1830* (S.l.: s.n., 2006), Deel II, 1190-1195 (De Vigne).

Naast een *in situ*⁸ observatie van de fontein is vooral onderzoek van archiefdocumenten in het Rijksarchief en het Stadsarchief van Brussel relevant. Het Stadsarchief bewaart in de dossiers *Openbare Werken* en *Schone Kunsten* een uitvoerige briefwisseling tussen de betrokken actoren. Deze dossiers verschaffen informatie omtrent de aanbestedingen, contracten, facturatie en budgetten. Het fonds *Iconografie* bewaart contemporaine foto's en postkaarten van het monument.⁹ Het fonds *Janlet* in het Rijksarchief van Brussel bevat drie mappen met ontwerpschetsen en plannen en het fonds *Bestuur der Schone Kunsten* bestaat uit een briefwisseling tussen de verschillende bevoegde instanties. De notulen van de vergaderingen van de Brusselse gemeenteraad zijn eveneens onderzocht.¹⁰ Literatuur omtrent de Anspachfontein verschaft een eerste informatie en geeft een aanzet tot het eigenlijk onderzoek.

4.1. Een gerenommeerd duo: architect Emile Janlet en beeldhouwer Paul De Vigne

Drie jaar na de inhuldiging van de Anspachfontein publiceert Pol Meirsschaut zijn boek *Les Sculptures de plein air à Bruxelles*.¹¹ De publicatie geeft een overzicht van de monumentale sculpturen die overvloedig te zien waren in het Brusselse stadsbeeld als gevolg van de *statuomanie* van de jonge Belgische natie. Onder de titel *Monument Anspach* verschaft de auteur een eerste informatie omtrent de betrokken kunstenaars:

Le statuaire Paul De Vigne et l'architecte Emile Janlet sont les créateurs du monument Anspach (...) Cet ensemble décoratif est couronné d'un Saint Michel en bronze doré, modelé par Pierre Braecke (...) Dans la face principale de l'obélisque, est encastré le Portrait-médaille d'Anspach, en marbre blanc, par Paul De Vigne (...) Deux grandes figures allégoriques de femmes animent la partie inférieure de l'obélisque, elles ont été modelées par Julien Dillens et sont en bronze (...) Sur le socle, un haut-relief en marbre blanc de Carrare, par Paul de Vigne (...) C'est à

---

⁸ Weliswaar van het monument op zijn huidige locatie en in de gewijzigde opstelling.

⁹ SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042; SAB, dossier *Schone Kunsten*, inv. nr. IP II 2562/41; Stadsarchief Brussel, fonds *Iconografie*, inv. nrs. AVB-C-28837 en 28838, C-16636, F-3937 en 1289.

¹⁰ Stadsbestuur Stad Brussel, *Bulletin Communal* (1894-1897), geraadpleegd via <https://www.bruxelles.be/bulletins-communaux>.

¹¹ P. Meirsschaut, *Les sculptures de plein air à Bruxelles* (Brussel: Emile Bruylants, 1900).

*Georges Houtstont que l'on doit les dauphins sculptés en hauts-reliefs sur les côtés du socle, ainsi que les quatre écussons, en bronze, des anciens grands serments (...) Les masques-cracheurs en bronze sont de Pierre Braecke (...) Sur les bords de la vasque sont placées six Chimères aux formes fantasques (...) C'est God. de Vreese qui les a fournies.*¹²

Ook stadsarchivaris G. Des Marez bespreekt in zijn Brusselse gids in 1918 het Anspachmonument waarin hij de informatie van Meirsschaut overneemt en het iconografisch programma analyseert. Hij voegt geen namen toe aan de lijst van de betrokken actoren.¹³

Een meer recente publicatie *De Fonteynen van Brussel* uit 1999 beperkt zich tot een beschrijving van het monument met aandacht voor de allegorische beeldtaal en vermeldt naast architect Emile Janlet (1839-1919), de belangrijkste kunstenaars.¹⁴

In de publicatie *De beelden van Brussel* uit 2000 onder leiding van Patrick Derom, met teksten van Jacques Van Lennep en Catherine Leclercq zijn reeds een aantal verbanden te leggen tussen de Stad Brussel, Emile Janlet en de kunstenaars. Vrij vlug na het overlijden van burgemeester Anspach, in 1879, schrijft de stad een wedstrijd uit voor de oprichting van een herdenkingsmonument op het Brouckèreplein. Het College van de Stad Brussel legt dit naast zich neer en vraagt in 1892 aan Janlet en De Vigne een fontein te ontwerpen. Om de nodige ruimte in het bestaand stadsweefsel te creëren laat koning Leopold II, in 1893, de barokke Augustijnerkerk (1620) afbreken om plaats te maken voor de aanleg van het Brouckèreplein en de oprichting van de Anspachfontein. In december van dat jaar geeft het stadsbestuur opdracht aan de beeldhouwer-ornamentist Houtstont het ontwerp Janlet-De Vigne te visualiseren in een maquette. Twee jaar later toont de maquette van Houtstont echter een nieuw ontwerp van de fontein zoals hij grotendeels zal worden gerealiseerd. In oktober wordt dit ontwerp aanvaard door de gemeenteraad. Pas een jaar later starten de werken op 23 september 1895. Op beslissing van de

---

¹² P. Meirsschaut, *Les sculptures de plein air à Bruxelles* (Brussel: Emile Bruylants, 1900), 135-141.

¹³ G. Des Marez, *Guide illustré de Bruxelles. Tome I. Première Partie: Monuments Civils* (Brussel: F. Van Buggenhoudt, 1918), 219-220.

¹⁴ Fabien De Roose, *De Fonteynen van Brussel* (Tielt: Lannoo, 1999), 50-52.

gemeenteraad vervangt Julien Dillens (1849-1904) de zieke De Vigne. Er worden echter twee vertegenwoordigers door het stadsbestuur aangeduid, Jacques de Lalaing (1818-1917) en Guillaume de Groot (1839-1922), die de weduwe van De Vigne vertegenwoordigen. Op hun advies wordt het sculpturaal programma niet exclusief toegewezen aan Dillens, maar wordt een team met Pierre Braecke (1858-1938), Godefroid De Vreese (1861-1941), Georges Houtstont (1832-1912) en Albert Aerts (begin 19de-begin 20ste eeuw) samengesteld.¹⁵

4.2. De reconstructie van een complexe werf

Op 16 december 1893 geeft de Brusselse liberale burgemeester Charles Buls (1837-1914) de toelating een maquette te laten maken door Houtstont op basis van het ontwerp Janlet-De Vigne. Janlet had enkele dagen voordien een prijsopgave aan Houtstont gevraagd voor deze opdracht. Dit schaalmodel werd niet alleen gebruikt door de architect als voorstelling van het monument in drie dimensies. Het was tevens een hulpmiddel op de werf voor de meestergasten van de betrokken aannemers, allerlei ambachtslieden,

---

¹⁵ Patrick Derom, Jacques Van Lennep en Catherine Leclercq, *De beelden van Brussel* (Antwerpen: Pandora, 2000), 105-109. Volgens deze auteurs diende Huib Hoste reeds in 1880 een ontwerp in ter ere van koning Leopold I en zijn echtgenote. Het project bevat eveneens tien beelden, waaronder dat van Henri de Broeckère (1801-1891) en Jules Anspach. Dit is onmogelijk toe te schrijven aan Huib Hoste vermits die leefde van 1881 tot 1957; Catheline Metdepenninghen en Marcel Celis, *Pieter Braecke. Beeldhouwer (1858-1939). Als de ziele luistert* (Brussel: Vlaamse Overheid. Agentschap R-O Vlaanderen. Onroerend Erfgoed: 2009), 219. Als ontwerper van dit niet uitgevoerd project wordt G (Gustave ?) Hoste (?-1897) vermeld; Marcel Vanhamme, *Brussel van landelijke nederzetting tot wereldstad* (Antwerpen-Brussel: Mercurius, 1968), 348; Piron, *Kunstenars*, A-K, 21 (Aerts), 236 (Braecke), 591 (de Groot), 621 (de Lalaing), 795 (De Vreese), 841 (Dillens), 1238 (Houtstont); Engelen en Marx, *La Sculpture*, Deel I, 328-335 (Braecke), Deel III, 1222-1231 (De Vreese), 1296-1299 (Dillens), Deel IV, 2916 (Houtstont).

ornamentisten, beeldhouwers en hun *praticiens*.¹⁶ De beslissing van het stadsbestuur kwam er onder druk van een betoging van 75000 manifestanten:¹⁷

*Le public attend impatiemment la décision à intervenir (...) pour ne pas perdre de temps, le Collège a chargé alors un statuaire et un architecte, MM. Devigne et Janlet, deux artistes de talent que le Conseil connaît, d'étudier cette question et de proposer un plan pour l'aménagement de la place et le monument à y élever en l'honneur d'Anspach. (...) Il est évidemment impossible d'élever ce monument avant que le Temple des Augustins eût disparu. (...) Il faut nécessairement donner aux artistes le temps moral nécessaire à leurs études. (...) On ne fait pas un projet de monument comme on cuit un pain ; il faut le temps de chercher et de trouver.*¹⁸

Uit voorbereidende schetsen, bewaard in het Rijksarchief, blijkt dat verschillende voorontwerpen en varianten van de fontein door Janlet, in samenwerking met De Vigne, zijn uitgewerkt. Een aantal daarvan dateren van nog vóór de officiële opdracht in 1893, wat wijst op reeds bestaande contacten om dergelijk project uit te werken. Een ontwerp van Janlet uit 1890 toont een triomfboog met drie arcades en een imposante trappenpartij met kandelabers.¹⁹ (afb. 2)

Afb. 2. Janlet, Voorontwerp, oktober 1890

(Uit: RAB, fonds *Janlet*).

¹⁶ *Brief van Houtstont aan Janlet*, 11 december 1893; *Brief van Janlet aan Buls*, 12 december 1893; *Brief van Buls aan Janlet*, 16 december 1893, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042. Het mandaat van burgemeester Buls liep van 1881 tot 1899. De prijsopgave van Houtstont bedroeg 1500 à 2000 *francs*; Marcel Celis, Joris Snaet en Lode De Clercq, "Antoine & Emile Beernaert, steenhouwers (ca. 1850-1924)," *Monumenten en Landschappen* 22, nr. 4 (2003): 28-53. Indien de maquette nog zou bestaan is de bewaarplaats ongekend.

¹⁷ Stadsbestuur Brussel, "Compte rendu de la séance du Conseil Communal du 27 novembre 1893," *Bulletin Communal*, nr. 4 (1893): 525-527, geraadpleegd via https://old.bruxelles.be/Colossus/BulletinsCommunaux/Bulletins/Documents/Bxl_1893_Tome_II2_Part_6.pdf.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Emile Janlet, *Plan du Monument à ériger place de Brouckère. Avant projet*, 3 oktober 1890, RAB, fonds *Janlet*, inv. nr. BE-A0510/A 151, dossier 26A.

Janlet werkt nog een tweede voorontwerp uit met een gedetailleerd grondplan. Een niet gedateerd ontwerp toont eveneens een triomfboog bekroond met het beeld van Sint-Michiel.²⁰

Vermoedelijk zijn deze zeer monumentale ontwerpen niet weerhouden omwille van het vrijwaren van een pittoresk perspectief vanaf de Anspachlaan richting Hotel Continental. De meningen hierover waren verdeeld, zelfs tussen Janlet en De Vigne. Voorstanders van een monumentaal ontwerp zagen hierin het voordeel dat het monument als een scherm het onregelmatig stadweefsel kon verbergen:

Il y avait même divergence d'opinion ente les artistes sur l'aspect qu'aurait eu la place De Brouckère après la démolition du Temple. (...) Le Collège était d'avis que cette place serait fort belle (...) au moyen d'un monument plus ou moins considérable, d'une espace d'écran, de dissimuler l'irrégularité des rues aboutissant à la place, ni la façade de l'Hôtel Continental qui ne se trouve pas dans l'axe des boulevards. (...) il faut souhaiter, c'est qu'on ne l'encombre pas d'un monument qui dissimulerait sa pittoresque perspective.²¹

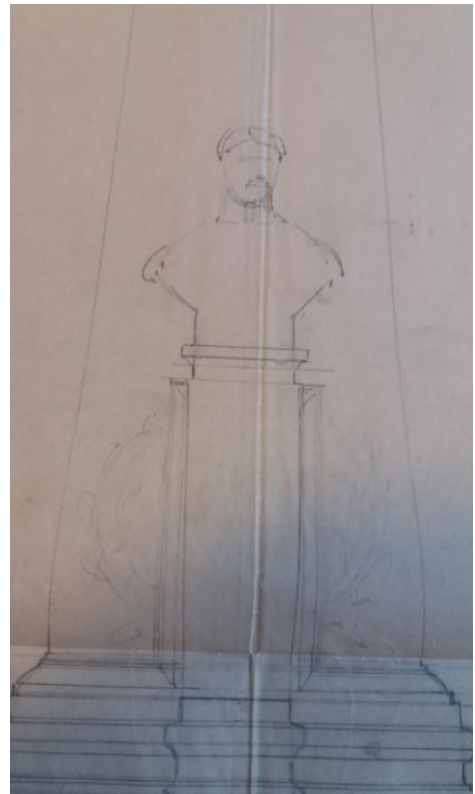
Een wellicht laatste voorontwerp neemt minder plaats in de ruimte en is uitgewerkt in de vorm van een obelisk bekroond met Sint-Michiel. Op een sokkel, leunend tegen de obelisk, staat de buste van Anspach.²² (afb. 3)

---

²⁰ [Emile Janlet], *Plannen en schetsen van voorontwerpen*, tussen 1892 en 1895, RAB, fonds *Janlet*, inv. nr. BE-A0510/A 151, dossiers 26A en 64A.

²¹ Stadsbestuur Brussel, "Compte rendu de la séance du Conseil Communal du 27 novembre 1893," *Bulletin Communal*, nr. 4 (1893): 525-527, geraadpleegd via https://old.bruxelles.be/Colossus/BulletinsCommunaux/Bulletins/Documents/Bxl_1893_Tome_II2_Part_6.pdf. Onder het bewind van het Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830) werd de door Napoleon in 1796 gesloten Augustijnerkerk heropend als tempel van de protestanten in Brussel. Vandaar de referentie naar het gebouw als *Temple*.

²² [Janlet-De Vigne], *Vorbereidende schets van het Anspachmonument met buste van Anspach*, n.d., RAB, fonds *Janlet*, inv. nr. BE-A0510/A 151, dossier 64A.

Afb. 3. Janlet, Voorontwerp, n.d. (Uit: RAB, fonds *Janlet*).

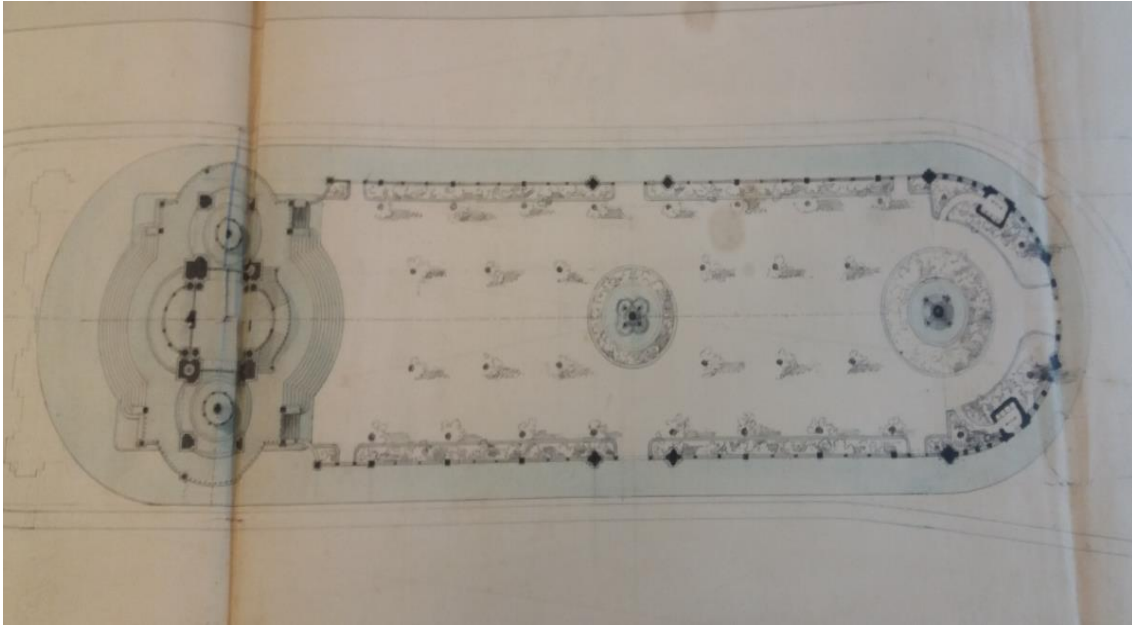
Een aantal schetsen van de hand van Janlet-De Vigne van het door het stadsbestuur aangenomen ontwerp, worden bewaard in het Rijksarchief, en vormen het vertrekpunt voor de architecturaal uitgewerkte plannen. In dit ontwerp is de buste vervangen door een bas-reliëf van Anspach en een allegorie van de Zenne.²³ (afb. 4)

Afb. 4. Janlet-De Vigne, Ontwerpschetsen, ca. 1895 (Uit: RAB, fonds *Janlet*).

²³ [Janlet-De Vigne], *Vorbereidende schetsen van het Anspachmonument*, ca. 1895, RAB, fonds *Janlet*, inv. nr. BE-A0510/A 151, dossiers 26A en 64A.

Janlet besteedt uitgebreid aandacht aan de inplanting van het monument. Perspectieftekeningen simuleren de zichtassen in functie van het Hotel Continental en het bestaand stadsweefsel.²⁴ Het stadsbestuur laat de tramlijnen die aan weerszijden van het Brouckèreplein lopen herleggen langs één zijde, kant feestzaal *Scala*, om plaats te maken voor de toekomstige werfplaats.²⁵ (afb. 5)

Afb. 5. Ontwerpschets voor de inrichting van het Brouckèreplein, ca. 1895 (Uit: RAB, fonds *Janlet*).

De keuze van het stadsbestuur voor het duo Janlet-De Vigne om dit prestigeproject te realiseren is gebaseerd op de *renommé* van zowel de architect als de kunstenaar. Het Brussels stadsbestuur, *l'Administration communale de Bruxelles*, kende Emile Janlet reeds als jonge architect die naam had gemaakt in een wedstrijd voor de aanleg van nieuwe lanen en ontwerpen van woningen op het Beursplein, de Anspachlaan en het Brouckèreplein. Als leerling van architect Henri Beyaert (1823-1894) bouwt Janlet een succesvolle loopbaan uit en ontwikkelt zich tot een vooraanstaand architect die deel

²⁴ [Janlet], *Coupe/Position de l'hotel Continental, vu du boulevard Anspach, après disparition des augustins*, ca. 1895; [Janlet], *Plan d'ensemble*, ca.1895; [Janlet], *Projet d'aménagement de la Place Brouckère*, ca. 1895, RAB, fonds *Janlet*, inv. nr. BE-A0510/A 151, dossier 64A.

²⁵ Stadsbestuur Brussel, "Compte rendu de la séance du Conseil Communal du 16 janvier 1895," *Bulletin Communal*, nr. 1 (1895): 56-57, geraadpleegd via https://old.bruxelles.be/Colossus/BulletinsCommunaux/Bulletins/Documents/Bxl_1895_Tome_I1_Part_1.pdf. De zaal *Scala* ligt aan de linkerzijde van het plein, gezien vanaf de Anspachlaan richting Hotel Continental.

uitmaakt van de *inner circle* van de Brusselse *beau monde*.²⁶ In 1878 ontwerpt Janlet voor de wereldtentoonstelling van Parijs het Belgisch paviljoen in een neo-Vlaamse renaissance stijl. Deze vormentaal moest maximaal het imago van de Belgische staat uitstralen. Zijn eigen woning staat als model voor deze nationale en eigentijdse stijl die ook herkenbaar is in het voorontwerp van 1890.²⁷

Reeds in 1874 maakte De Vigne als jonge beeldhouwer, samen met Auguste Rodin (1840-1917), deel uit van een team dat de sculpturen van het Brussels Conservatorium realiseerde. Hij voert een aantal overheidsopdrachten uit waarmee hij zijn reputatie waarmaakt en naamsbekendheid krijgt: het monument van Jan Breydel en Pieter de Coninck (Markt Brugge, 1882-1887), de beeldengroep *La Glorification de l'Art* (gevel van het *Palais des Beau-Arts*, 1879-1885), het standbeeld van Marnix van Sint-Aldegonde (Brusselse Kleine Zavel, 1898) en het Wilsonmonument (Broodhuis Brussel, 1883).²⁸

Het rechtstreeks verzoek van het Brussels stadsbestuur aan Janlet en Devigne, zonder de inrichting van een wedstrijd, is wellicht het resultaat van hun verankering in het netwerk van de liberale kringen van burgemeester Buls en het Brussels schepencollege. Het *curriculum* van zowel Janlet als van De Vigne bestaat uit een reeks overheidsopdrachten die hebben bijgedragen aan hun ervaring met de specifieke beslissingsprocessen van de Brusselse ambtenarij van Openbare Werken en de politieke actoren van het stadsbestuur.

De dienst *Travaux Publics* van de stad Brussel is ondergebracht in de *3^e Division* die belast is met aanbestedingen, c.q. lastenboeken, bouwprojecten, onderhoud en herstellingen

---

²⁶ Valerie Billiet, "Het funerair oeuvre van Charles Emile Janet: in het kielzog van de traditie" (diss. Master in de Kunstwetenschappen, Universiteit van Gent, 2009), 12-13. Janlet werd in 1875 bekroond met de tweede prijs voor zijn ontwerp van de *Café de la Bourse* op de hoek van het Beursplein en de Anspachlaan, en ontving een derde prijs voor zijn ontwerp van de *Magasins Verboeckhaven* op het de Brouckèreplein. Hij is lid van de *Classe des Beaux-Arts de l'Académie Royale de Belgique*, van de *Société Centrale d'Architecture de Bruxelles* en ondervoorzitter van de *Koninklijke Commissie voor Monumenten*.

²⁷ Herman Stylen, *De onvoltooid verleden tijd : een geschiedenis van de monumenten- en landschapszorg in België 1835-1940* (Brussel: Stichting Vlaams Erfgoed, 1998), 163-177; Emile Janlet, *Propriété de Monsieur Emile Janlet, rue de la Concorde à Ixelles*, RAB, fonds Janlet, inv. nr. BE-A0510/A 151, dossier 86.

²⁸ Mariette Fransolet, *Le sculpteur Paul De Vigne* (Brussel: Palais des Académies, 1960), 64-82. De Vigne is lid van de *Société Nationale des Beaux-Arts* (1891), lid van de *Académie Royale de Belgique* (1892), van de *Académie des Beaux Arts van Berlijn* (1893) en van het *Institut de France* (1894). De Vigne was ook lid van de avant-gardistische kunstenaarsgroep *Les XX* (1883-1893).

van het Brussels patrimonium, maar ook van *travaux extraordinaires*. Deze nieuwbouwprojecten worden door de divisie geleid en gecontroleerd op kwalitatief en kwantitatief niveau van uitvoering. De afdeling bestaat uit meer dan 50 medewerkers (ingenieurs, conducteurs, tekenaars en meester-gasten) en wordt geleid door E. Putzeys. Het is de *Ingénieur en chef* Popelin die het dossier van het Anspachmonument operationeel opvolgt, uitvoert en controleert, in opdracht van het stadsbestuur.²⁹

4.3. Medewerkers aangeduid via aanbestedingen en overeenkomsten

Aan de hand van twee bewaarde overzichten van de kostenposten, opgesteld door de stadsadministratie ter berekening van het honorarium van Janlet, is het mogelijk een oplijsting te maken van de betrokken actoren bij de realisatie van het monument.³⁰

Gezien de onstabiele ondergrond van de rivierbedding van de Zenne gaat de aandacht van Janlet prioritair naar de constructie van de fundering en de onderbouw. Op aangeven van Janlet is het een beperkte aanbesteding waarbij een selectieve lijst van vijf aannemers wordt aangeschreven.³¹ De opdracht wordt toegewezen aan Soublain, de aannemer met de laagste prijs à 89768,93 *francs*.³²

Op artistiek vlak ontstaat er een probleem door de ziekte van De Vigne die samen met Janlet instaat voor het ontwerp en concept. Eind 1895 ondertekent Buls en het

---

²⁹ Stadsbestuur Brussel, "Compte rendu de la séance du Conseil Communal du 4 octobre 1897," *Bulletin Communal*, nr. 3 (1897): 829-830, geraadpleegd via https://old.bruxelles.be/Colossus/BulletinsCommunaux/Bulletins/Documents/Bxl_1897_Tome_I2_Part_9.pdf

³⁰ Nota [Stad Brussel] *Honoraires de l'architecte*, n.d., SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042; Brief van Stad Brussel/6de Div. aan Min. Agri & Trav. P., 13 november 1897, RAB, fonds *Bestuur der Schone Kunsten*, inv. nr. T004/02, dossier 433. De totaalbedragen in beide documenten vertonen een klein verschil en zijn respectievelijk 379270,11 en 403583,06 *francs*. Mogelijks is de nota het voorbereidend klad van de brief.

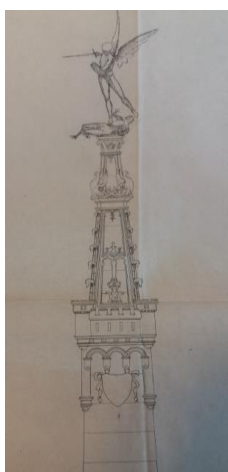
³¹ Stad Brussel/3^e Div., *Monument Anspach. Construction des fondations et du soubassement. Cahier de Charges*, 26 juli 1895, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042. De gedrukte versie is opgemaakt door Janlet, onderschreven door Putzeys en goedgekeurd door het College. Het dossier bevat eveneens een handgeschreven kladversie met bijhorende specificaties.

³² *Offertes van C. Leblicq, J. en P. Carsoel, L. Somville en Dervy*, 16 september 1896, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042.

schepencollege een brief aan de bevoegde Minister waar Julien Dillens wordt voorgesteld om het werk van De Vigne over te nemen. Er wordt voorzichtig en onder voorbehoud gereageerd:

Il serait peut-être opportun de patienter encore: on espère que Mr. Devigne se rétablira et ce serait pour lui sans doute un véritable chagrin de voir sa conception interprétée par un autre artiste.³³

Op 1 augustus 1896 tekent Buls een overeenkomst met mevrouw Aline Coppieters, de echtgenote van De Vigne, voor het ontwerpen en leveren van twee reliëfs in Carrara *statuario* marmer met de voorstelling van een allegorie van de Zenne en de beeltenis van burgemeester Anspach. Het contract voorziet dat beide ontwerpen zullen uitgevoerd worden door de beeldhouwer-*praticien* Albert Aerts en dat het beeld van Sint-Michiel zal worden gemaakt door Pieter Braecke naar het voorbeeld van het Wilsonmonument. Het moet in brons worden uitgevoerd door een bronsgieterij aangeduid door het stadsbestuur. De plaastermodellen en de afgewerkte beelden moeten worden goedgekeurd door Janlet, maar tevens door Jacques de Lalaing en Guillaume De Groot. De afmetingen worden eenduidig bepaald, maar ook de uiterste leveringsdata. De vergoeding voor De Vigne wordt overeengekomen op 43000 *francs*.³⁴ (afb. 6-8)

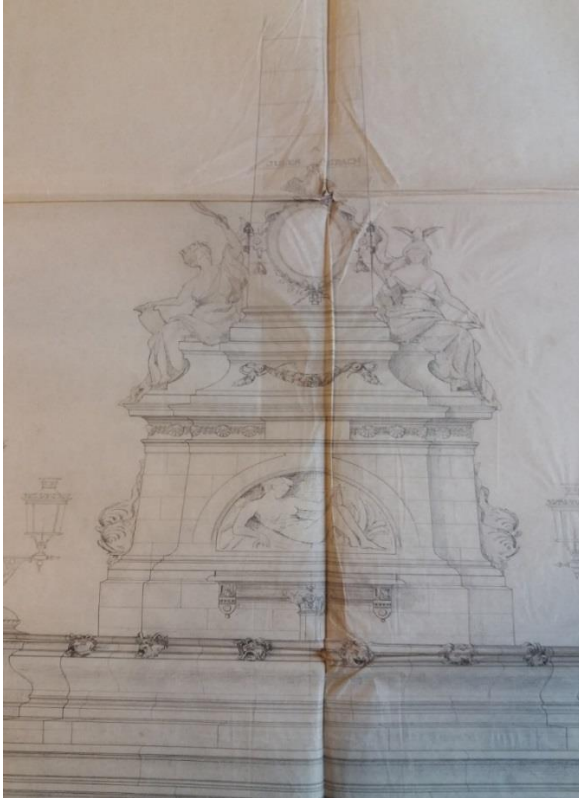

Afb. 6. Paul De Vigne, Monument voor John Waterloo Wilson, 1883 (foto: © KIK-IRPA).

Afb. 7. Janlet-De Vigne, Ontwerpschets van de spits met Sint-Michiel (Uit: RAB, fonds *Janlet*)

³³ *Brief van het College aan Min. Agri & Trav. P.*, 24 december 1895 en *Brief van Min. Agri & Trav. P. aan het College*, 2 januari 1896, ; RAB, fonds *Bestuur der Schone Kunsten*, inv. nr. T004/02, dossier 433.

³⁴ *Overeenkomst Stad Brussel/3de Div. en mevr. De Vigne*, 1 augustus 1896, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042. De vergoeding wordt betaald in 3 delen: 1/3 bij ontvangst van de modellen, 1/3 tijdens de uitvoering en 1/3 bij oplevering.

Afb. 8. Janlet-De Vigne, Ontwerpschets van de voet van het monument met het medaillon voor de beeltenis van Anspach, de bas-reliëf van de allegorie van de Zenne door De Vigne-Aerts, geflankeerd door de beelden van Julien Dillens (Uit: RAB, fonds Janlet).

Albert Aerts was gekend als leraar beeldhouwen aan de Brusselse academie en was *practicien* voor onder meer Constantin Meunier (1831-1905).³⁵ Dat De Vigne Braecke aanduidt om het beeld van Sint-Michiël op zich te nemen is niet verwonderlijk. Braecke was immers leerling geweest van De Vigne en werkte in diens atelier in Laken van 1885 tot 1889. In die periode werkt hij mee aan het monument van Jan Breydel en Pieter de Coninck en realiseert hiervoor de bas-reliëfs. Ook aan de groep *La Glorification de l'Art* werkt Braecke mee. Als jurylid van de *Prix de Rome* in 1888, zag De Vigne Braecke opnieuw aan het werk en verleende hem een *Eervolle Vermelding*. Ook bij het stadsbestuur was Braecke bekend en kreeg hij reeds een aantal opdrachten, goedgekeurd door Buls: beelden van Hendrik de Bloeyere en een schermer (gevel van het Brussels stadhuis, 1886-1888) en beelden en bas-reliëfs van de bovenste bouwlaag van het huis Den Hoorn (Grote Markt Brussel, 1897-1902).³⁶

³⁵ Piron, *Kunstenaars*, A-K, 21.

³⁶ Metdepenninghen en Celis, *Braecke*, 28-29, 99-108, 127.

In detailplannen van Janlet, bewaard in het Rijksarchief, wordt de materiaalkeuze van Carraramarmer en worden de afmetingen van de bas-reliëfs nauwkeurig vastgelegd. Janlet laat aan Popelin weten dat hij het marmerstaal kwalitatief goedkeurt, hetgeen Popelin onmiddellijk in naam van het college beaamt in een brief aan Aline Coppieters.³⁷

In maart 1897 keurt Janlet het door Braecke afgewerkte plaastermodel van Sint-Michiel goed. Alhoewel het contract met De Vigne bepaalt dat het stadsbestuur de bronggieter aanduidt, stelt zijn echtgenote de *Compagnie des Bronzes* voor. Het college gaat hiermee akkoord. Wellicht omdat het tenslotte een overeenkomst betreft tussen de beeldhouwer en de door hem gekozen bronggieter en begrepen is in de voorziene vergoeding. Tevens is volgens het college de hoogdringendheid van doorslaggevend belang: *Le tout aux conditions de votre forfait (...) nous appelons votre attention sur le caractère d'urgence*.³⁸ De Vigne had overigens met deze bronggieter een akkoord voor de verkoop van zijn werken.³⁹ Enkele dagen later laat De Coene (1840-1913), afgevaardigd bestuurder van de *Compagnie des Bronzes* (1854-1979), aan Popelin weten dat het plaastermodel is opgehaald bij Braecke.⁴⁰

Gezien de ziekte en de blijvende onbeschikbaarheid van De Vigne wordt uiteindelijk in de zomer van 1896 een overeenkomst opgemaakt met Julien Dillens.⁴¹ Het contract tussen het stadsbestuur en Dillens voorziet in twee bronzen figuren aan de voet van het monument. De overeenkomst voorziet dat het college een bronggieter aanduidt en

---

³⁷ *Brief van Janlet aan Popelin*, 3 november 1896 en *Brief van Popelin aan Aline Coppieters*, 18 november 1896, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042. Carraramarmer kent verschillende soorten op vlak van helderheid. *Statuario* is de niet geaderde en meest heldere witte variant.

³⁸ *Nota van Janlet*, 19 maart 1897; *Brief van Aline Coppieters aan het college*, 20 maart 1897; *Brief van het college aan Aline Coppieters*, 26 maart 1897, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042.

³⁹ Engelen en Marx, *Sculpture*, 1194.

⁴⁰ *Brief van De Coene aan Popelin*, 31 maart 1897, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042.

⁴¹ De Vigne zal niet meer herstellen van een hersenstoornis en overlijdt begin 1901. Zijn grafnis met een koperen afsluitplaat bevindt zich in de ondergrondse galerijen van het kerkhof te Laken.

bepaalt een uiterste leveringsdatum. De vergoeding is vastgelegd op 47000 *francs*.⁴² Analoog aan de overeenkomst met Braecke kiest het college niet voor de inrichting van een wedstrijd of een aanbesteding. De rechtstreekse benadering en de keuze voor Dillens is te situeren in dezelfde context als die van Braecke.

Afb. 9 detail van de fontein. Beeld van Dillens (foto Linda Van Santvoort © vzw Epitaaf)

Afb. 10 Gipsmodel van het beeld van Dillens voor de Anspachfontein (© Ghent University Library)

<https://lib.uqent.be/catalog/rug01%3A001201581/items/800000058722>

Dillens werkte omstreeks 1870 als jonge beeldhouwer reeds samen met onder meer Auguste Rodin (1840-1917) aan de decoratie van het Beursgebouw in Brussel, in opdracht van de Franse beeldhouwer Albert Carrier-Belleuse (1824-1887). Eveneens actief op deze werf was Ernest Joseph Victor Salu (1846-1923), jong talent van 24 jaar en studiegenoot van Dillens. De werkzaamheden aan het beursgebouw, van 1868 tot 1873, worden uitgevoerd naar een ontwerp van architect Léon Pierre Suys (1823-1887). In een monumentaal grafmonument in Franse kalkzandsteen op het kerhof van Laken, naar zijn ontwerp uit 1862, rust ook zijn vader Tilman François (1783-1861). Enkele jaren later, in

⁴²Overeenkomst Stad Brussel/3de Div. en Dillens, 11 augustus 1896, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042. De vergoeding wordt betaald in 3 delen: 1/3 na goedkeuring van de ontwerpschetsen, 1/3 na goedkeuring van de modellen en 1/3 bij oplevering.

1864, tekent Carrier-Belleuse voor het ontwerp van een grafmonument op ditzelfde kerkhof. Een indrukwekkend mausoleum, eveneens in Franse kalkzandsteen, met de allegorie van de Wetenschappen is opgericht voor en door de drie zusters Ghémar en voor hun vader, de lithograaf Louis Ghémar (1819-1873). Ernest Salu I sticht in 1872, het gelijknamig atelier naast het kerkhof in Laken.⁴³

In 1877 wint Dillens de *Prix de Rome*. Hiermee confirmeert hij zich in artistieke en academische kringen als artistiek talent. Al vlug volgen een aantal overheidsopdrachten. Zoals De Vigne krijgt hij opdrachten voor de decoratie van het Museum van Schone Kunsten. Dillens maakt hiervoor drie beelden: *L' Art allemand*, *L' Art appliquée à l' industrie* en *à la décoration monumentale* (ca. 1880). In opdracht van Buls werkt Dillens ook mee aan het restauratieprogramma van de Brusselse Grote Markt. Hij beeldhouwt De Vier Werelddelen voor de gevel van het *Maison du Renard* in 1883-1884 en een uitgebreid beeldenprogramma voor het Broodhuis (1886). Voor het project van Buls op de Kleine Zavel maakt hij het standbeeld van *Bernard van Orley* (1890). Dillens maakt tevens deel uit van de selectie beeldhouwers die de gevel van het stadhuis voorzien van een historiserend programma (*Pierre Was*, *Henri de Mol* en *Jean de Buysseghem*, 1885). In 1893 werkt hij met Braecke en Jules Lagae (1862-1931) aan een opdracht van tien bas-reliëfs in de eetzaal van het Paleis van Laken (1891-1893).⁴⁴ Dit *curriculum* heeft wellicht bijgedragen aan het verzoek van De Vigne. Burgemeester Buls, die reeds meerdere malen optrad als opdrachtgever van Dillens, zal dit voorstel met graagte hebben onderschreven. Dillens ontwerpt twee allegorische figuren *La Ville de Bruxelles reconnaissante* en *La Magistrature communale*.

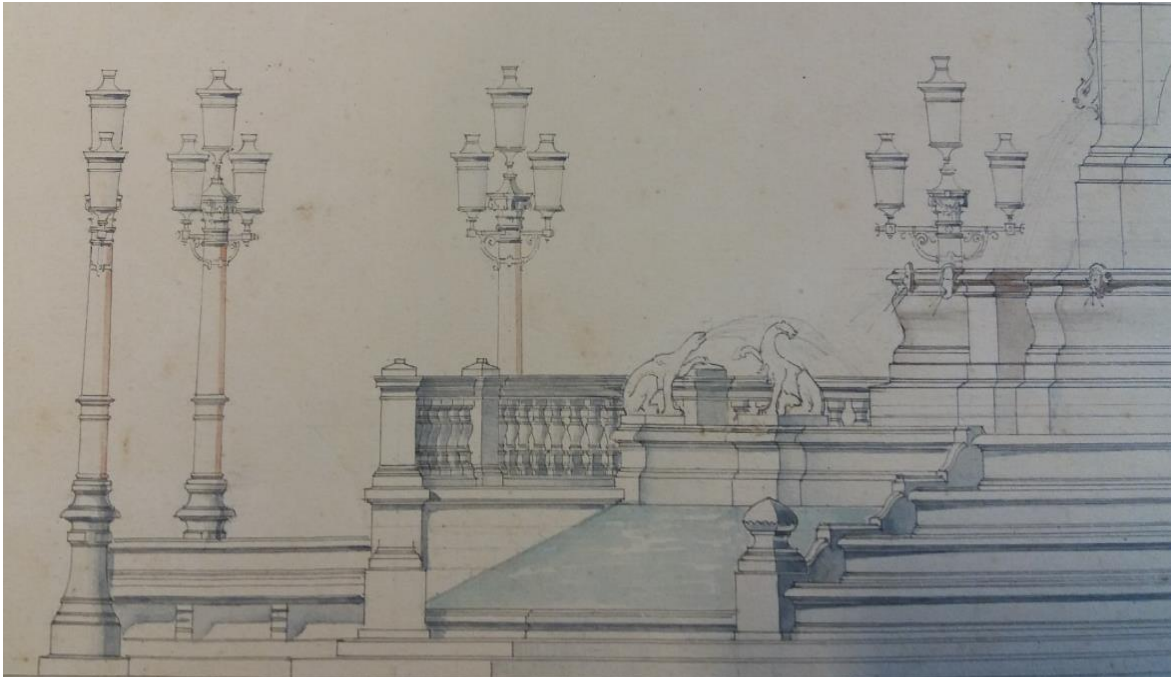
---

⁴³ Cecilia Vandervelde, *La nécropole de Bruxelles: étude de l'architecture et de la sculpture funéraires, des symboles et des épitaphes; inventaires* (Brussel: Commission d'histoire de l'Europe, 1991), 603, 616; Tom Verhofstadt, "Het voormalig atelier Salu: 111 jaar funeraire kunst (1872-1983)," *Erfgoed Brussel*, Dossier kunstenaarsateliers, nr. 26-27 (2018): 46; Marcel Celis, "Het kerkhof van Laken," *Brusselse Wandelingen*, nr. 6 (1999): 8, 12-13.

⁴⁴ George-Marie Matthijs, *Julien Dillens, sculpteur 1849-1904* (Brussel: Académie Royale de Bruxelles, 1955), 25-34, 76-80. Dillens wordt laureaat van de *Prix de Rome* met *Un Chef Gaulois capturé par les Romains*; Engelen en Marx, *Sculpture*, 1296-1303.

De jonge beeldhouwer Godefroid De Vreese wordt eveneens rechtstreeks benaderd voor de realisatie van zes bronzen waterspuwers in de vorm van zes verschillende dieren. De Vreese ontwerpt zes griffioenen die Meirsschaut beschrijft als:

*Sur les bords de la vasque six chimères aux formes fantasques d'un corps de lion à tête d'aigle - d'une tête de chat écorché - d'une tête de tortue - d'un corps de chien à tête de crocodile, etc.*⁴⁵ (afb. 11)

Afb. 11. Ontwerpschets van de voet van het monument met waterspuwers, trappenpartij en borstwering (Uit: RAB, fonds *Janlet*)

De gipsmodellen, die eigendom van de stad blijven, moeten door het College worden goedgekeurd. De vergoeding wordt vastgelegd op 17400 *francs*.⁴⁶ Het is niet gedocumenteerd waarom het stadsbestuur kiest voor De Vreese om deze opdracht uit te voeren. Mogelijks willen ze een kans geven aan een beginnend beeldhouwer, opgeleid in hun midden, aan de Brusselse academie. Net zoals Dillens had hij beeldhouwles gekregen van Eugène Simonis (1810-1882), maar ook van de gerenommeerde Charles Van Der

⁴⁵ Meirsschaut, *Les sculptures*, 140; Des Marez, *Guide*, 220.

⁴⁶ *Overeenkomst Stad Brussel/3de Div. en De Vreese*, 5 oktober 1896, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042. De vergoeding wordt betaald in 3 delen: 1/3 na goedkeuring van de ontwerpschetsen, 1/3 na goedkeuring van de modellen en 1/3 bij oplevering.

Stappen (1843-1910). Hij is van dezelfde generatie beeldhouwers als Braecke die hij kende van zijn deelname aan de *Prix de Rome* in 1885. Hij ontmoet Braecke opnieuw wanneer ze samen in opdracht van Dillens werken aan de bas-reliëfs in de eetzaal van het Paleis van Laken (1891-1893). Zoals Braecke en Dillens werkt hij ook mee aan restauraties op de Grote Markt in opdracht van Buls. De Vreese bouwt zich een reputatie op als beeldhouwer van dieren. Hij werkt aan de opdracht van het Anspachmonument trouwens onder supervisie van Dillens: *sous la direction de Mr. Dillens*.⁴⁷

Het is niet gedocumenteerd op welke bronsgieterij Dillens en De Vreese beroep hebben gedaan. Vermits voor beiden een contract was aangegaan voor de oplevering van bronzen beelden, is de facturatie tussen de beeldhouwers en de door hen gekozen bronsgieterij, niet opgenomen in de budgetoverzichten van het stadsbestuur. De Vreese had reeds in 1889 beroep gedaan op de *Compagnie des Bronzes* (1854-1979) voor zijn beeld *Thais*. Behoudens dit beeld komt in het uitvoerig naslagwerk van De Blick, *De Compagnie des Bronzes van binnenuit*, De Vreese als opdrachtgever verder niet voor.⁴⁸

In 1893 doet De Vreese beroep op de bronsgieterij *Petermann* voor het gieten van het Monument Prudens Van Duyse in Dendermonde.⁴⁹ Mogelijks heeft hij op deze bronsgieterij beroep gedaan voor het gieten van de griffioenen. Jacques Petermann start in 1870 in Sint-Gilles een bronsgieterij onder zijn eigen naam en specialiseert zich in monumentale standbeelden. Petermann had het vak geleerd bij de *Compagnie des Bronzes* en ontwikkelt zich tot zijn voornaamste concurrent.⁵⁰

---

⁴⁷ Brief van Buls aan het Min. Agri. & Trav.P., 20 maart 1896, RAB, fonds *Bestuur der Schone Kunsten*, inv. nr. T004/02, dossier 433; Engelen en Marx, *La Sculpture*, Deel III, 1222-1231; Metdepenninghen en Celis, *Braecke*, 27, 102-108; Piron, *Kunstenaars*, L-Z, 2128 (Simonis), 2432 (Van Der Stappen).

⁴⁸ De Blick, *Compagnie des Bronzes van binnenuit* (Puurs: UniBook, 2011), 52.; Cor Engelen en Mieke Marx, *Compagnie des Bronzes* (Brussel: Algemeen Rijksarchief, 2002), 230 en 144-145. Hier is De Vreese in de periode 1907-1922 vermeldt als opdrachtgever voor meerdere bronzen. Luc De Blick (1949) werkte vanaf 1972 tot de sluiting in 1979 als beeldhouwer en bronsgieter voor de *Compagnie des Bronzes*. In 1980 richt hij in Glabbeek een bronsgieterij op.

⁴⁹ Engelen en Marx, *La sculpture*, 1226.

⁵⁰ Engelen en Marx, *Compagnie des Bronzes*, 137. Het bedrijf opereert door de jaren heen onder verschillende juridische entiteiten, onder meer als *J. Petermann Fonderie Bruxelles* en *Fonderie Nationale des Bronzes*. Het stopt zijn activiteiten in 1967.

4.4. De onverklaarbare *provenance* van De Vreese's griffioen in het atelier Salu

De vzw Epitaaf bewaart het gipsmodel van één van de griffioenen. Het is onduidelijk hoe en wanneer dit gipsmodel is terechtgekomen in het atelier Salu. Een aantal hypothesen zijn hier mogelijk.

Het is niet uitgesloten dat op initiatief van het stadsbestuur of op privé-initiatief van een leidend ambtenaar een of meerdere gipsen, bewaard in de stadsdepots, zijn aangeboden op de kunstmarkt, hetzij via de kunsthandel of rechtstreeks aan verzamelaars.

afb. 12 Het gipsmodel opgesteld in de tuin van de Salu's (fonds Salu © Epitaaf vzw)

Anderzijds is het mogelijk dat via een bronsgieter of rechtstreeks via De Vreese het model in het bezit is gekomen van de Salu's. Zo is het niet ondenkbaar dat, er van uitgaand dat de bronsgieterij Petermann de opdracht heeft uitgevoerd, bij de sluiting van het bedrijf in 1967 de plaasteren modellen op de markt zijn aangeboden. Of misschien toch al veel vroeger, gezien de inscriptie "août 1959" op de achterkant van een foto van het gipsmodel bewaard in de archieven van Salu. (afb. 12)

kerkhof. De pleurante is in brons uitgevoerd naar een ontwerp van De Vreese. Is het naar aanleiding van deze contacten dat de griffioen is terecht gekomen bij Salu?⁵¹

Zeker is dat Salu interesse betoonde voor de grifioenen van Devreese want nog een foto van een andere grifioen – in de originele opstelling- is bewaard in het archief Salu.(afb. 13)

Afb. 13 sokkel van het Anspachmonument met op de voorgrond één van de grifioenen van Devreese (fonds Salu © Epitaaf vzw)

De bij Epitaaf vzw bewaarde gipsen grifioen heeft het lichaam van een leeuw met de kop van een arend. Het gipsmodel werd gerestaureerd door het team o.l.v. Marjan Buyle van het Agentschap Onroerend erfgoed.⁵²

Vandaag staat het bronzen exemplaar opgesteld in een bassin rond het Anspachmonument op de Brusselse Vismarkt. In 1973 moest de fontein op het Brouckèreplein wijken voor de aanleg van de metro. In een gewijzigde opstelling werd het monument in 1979 heropgebouwd op het nabijgelegen plein grenzend aan de Sint-Katelijnekerk.⁵³ (afb. 14-15)

⁵¹ Vandervelde, *La nécropole*, 542.

⁵² Lees in dit verband: Marjan Buyle, m.m.v. Els Jacobs en Philippe Schurmans, *Handleiding gipsconservatie*, Onroerend Erfgoed, 2015. <https://oar.onroenderfgoed.be/publicaties/HAOE/5/HAOE005-001.pdf>

⁵³ De Vismarkt is ontstaan door de demping van een doodlopend dok van de historische Brussels handelshaven. Het plein is gevat tussen de Brandhoutkaai en de Baksteenkaai enerzijds en tussen de Sint-Katelijnekerk en de Varkensmarkt. In de gewijzigde opstelling is het monument zelf behouden in zijn oorspronkelijk ontwerp. Het is vooral de aanleg van het omliggend park met bloembedden, het afsluitend hekwerk, de opstelling van de kandelaars en de waterpartij met grifioenen dat sterk is gewijzigd. Het bassin is nu verdeeld in twee waterpartijen, elk aan de uiteinden van het plein. Twee grifioenen bevinden zich in een bassin aan de kant van de kerk. De vier andere zijn opgesteld in het bassin dat het monument omringd. Hier staat aan de kant van de Baksteenkaai de bewuste grifioen opgesteld.

Afb. 14. (links) Gipsen griffioen in het atelier Salu, vóór restauratie (foto: Marjan Buyle, AOE).

Afb. 15. (rechts) Bronzen griffioen aan het Anspachmonument, huidige opstelling (foto: auteur, 2019).

4.5. De Compagnie des Bronzes en de Anspachfontein

De *Compagnie des Bronzes* zal zijn concurrent Petermann overleven en actief blijven tot in 1977. De vennootschap wordt definitief failliet verklaard in 1979. Het bedrijf had zich sinds zijn oprichting in 1854 ontwikkeld tot de grootste bronsgieterij in Brussel. In de jaren 60 had de *Compagnie* een gieterij en meerdere ateliers in Molenbeek. Dit sinds 1873 beursgenoteerd bedrijf stelde in 1880 300 mensen tewerk en was actief in industriële toepassingen en in de kunstensector. Meestal maakte het bedrijf rechtstreekse overeenkomsten met de kunstenaar. De *Compagnie des Bronzes* was sterk ontwikkeld onder impuls van architect Felix Pauwels (1820-1877) en Henri Beyaert was er bestuurder (vanaf 1859). Het vakmanschap en ervaring van de bronsgieterij in het gieten van monumentale beelden waren voor Dillens en De Vreese een evidente keuze. Temeer ze voor eerdere opdrachten reeds beroep op de *Compagnie des Bronzes* hadden gedaan. Tussen 1882 en 1879 gaf Dillens opdracht voor het gieten van het standbeeld van Bernard van Orly (Brussel), het Monument H. Metdepenningen (Gent) en het

grafmonument *Silence de la Tombe* (Sint-Gillis). In de periode 1872-1891 had de Vigne het standbeeld van Lieven Bauwens (Gent), de beeldengroep *Glorification de l'Art* en de *Dompteur de chevaux* (Brussel), het Monument Breydel-De Coninck (Brugge) en het Monument *Rock Island* (Illinois) bij de *Compagnie* laten gieten. De Vigne had het bedrijf reeds eerder aanbevolen voor het gieten van de Sint-Michiel.⁵⁴

De *Compagnie des Bronzes* stelt, op vraag van Janlet, een voorstel tot overeenkomst op voor het gieten van bronzen decoraties op de vier zijden van de obelisk. De plaastermodellen worden aangeleverd door de firma Houtstont na goedkeuring door Janlet, die ook de patine bepaalt van het brons. De bronsgieterij zal tevens een verankeringsstaaf gieten voor het beeld van Sint-Michiel. Janlet voorziet hiervoor in zijn ontwerp een bronzen staaf van meer dan 5 meter doorheen de granieten zuil die het beeld fixeert op de top van het monument. Daarnaast zorgt het bedrijf voor de emailvergulding van vier wapenschilden op de zuil. De controle op de uitvoeringswijze is in handen van Janlet en Popelin:

*De certains détails de l'ornement d'après les indications de l'architecte (...) d'après les échantillons à soumettre à l'architecte (...) un premier examen des objets sera fait à l'usine (...) le paiement du montant [11500 francs] des objets aura lieu après la réception dûment constatée par un procès-verbal signé par l'architecte et un délégué de la Ville de Bruxelles.*⁵⁵

Zoals in het geval van de opdrachten van de Stad Brussel aan de beeldhouwers is opnieuw geopteerd voor een onderhandse overeenkomst. De bronsgieterij heeft de capaciteit om, gezien zijn omvang, de oplevering te kunnen realiseren binnen de korte uitvoeringstermijn van enkele maanden:

---

⁵⁴ Engelen en Marx, *La sculpture*, 1190-1192, 1226, 1296; Christine Dupont en Guy Lemaire, "La Compagnie des Bronzes 1854-1979," *La Fonderie*, nr. 28-29 (2003): 12-33. Van de 60 bewaarde contracten tussen 1861 en 1902 zijn er 42 rechtstreeks met de beeldhouwer met opdrachten voor monumenten; Luc De Blick, *De Compagnie des Bronzes*, 10-14, 21, 27, 29, 34, 41, 48-50; Engelen en Marx, *Compagnie des Bronzes*, 9-123.

⁵⁵ *Voorstel van Overeenkomst van de Compagnie des Bronzes [aan Janelet]*, 18 maart 1897, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042.

*Les fournitures et la pose seront achevées le cinq juin 1897 (...) sous peine d'une retenue de cent francs pour chaque jour de retard au delà de cette date.*⁵⁶

Enkele dagen na dit voorstel van de *Compagnie des Bronzes* aan Janlet, formuleert Popelin een positief advies aan de schepen van Openbare Werken voor goedkeuring door het stadsbestuur. Popelin herneemt hierin de argumentatie van Janlet en wijst tevens op de voorkeur van Aline Coppieters voor deze brongsieterij:

*Les propositions ci-jointes par l'architecte Janlet. Ces prix (...) dit Mr. Janlet sont inférieure à son estimation de plus de 3000 francs. Le marché de gré à gré avec la Compagnie des Bronzes s'impose. Celle-ci est chargé, par Mme. De Vigne, de la fonte en bronze du Saint Michel (...) pour la parfaite exécution dans aucune hésitation, une seule et même maison doit s'occuper de ce travail (...) important pour l'achèvement du monument en temps voulu.*⁵⁷

Dezelfde dag wordt het voorstel in een zitting van het schepencollege goedgekeurd. De brongsieterij klaart de klus binnen de voorziene datum. Op 8 juni stelt Janlet, samen met Popelin een proces-verbaal op waarin ze na controle de bronzen elementen kwalitatief goedkeuren.⁵⁸ (afb. 16)

Afb. 16. Janlet, Ontwerpschetsen van de wapenschilden (Uit: RAB, fonds *Janlet*)

---

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ *Brief van Popelin aan de schepen van Openbare Werken*, 23 maart 1897, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042.

⁵⁸ *Procès-Verbal de réception provisoire*, 8 juni 1897, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042.

In zijn ontwerp voorziet Janlet tevens een herinrichting van het Brouckèreplein. Het monument is geïntegreerd in een *lay-out* van opeenvolgende bloembedden. Janlet stelt aan het stadsbestuur voor deze bloembedden te versieren van een bronzen rand over een lengte van 18,50 meter. Hij verdedigt deze supplementaire kost van 2870 *francs* door te wijzen op de esthetische meerwaarde. Het verbindt, argumenteert Janlet, de *parterres* met elkaar en zorgt voor een repetitie van het gebruikte brons in het monument zelf. Gezien de urgentie stelt Janlet voor dit werk te laten uitvoeren door de *Compagnie des Bronzes* die de mankracht bezit dit op te leveren vóór de inhuldiging:

*J'ai l'honneur de vous proposer sur la bordure en pierre (...) les parterres fleuris de la façade principale une crête en bronze. Je considère ce complément de décoration comme absolument indispensable à l'harmonie générale. (...) Les amortissements (...) sont aujourd'hui sans liaison entre eux – le cadre général de la base est d'un aspect froid et démeublé (...) Les bronzes du monument ne sont pas rappelés dans la base – ainsi qu'il le faudrait. Ce travail, s'il était confié d'urgence à la Compagnie des Bronzes aussitôt le modèle terminé, serait encore placé avant le jour fixé pour l'inauguration du monument.*⁵⁹

Drie dagen later steunt Popelin, in een schrijven aan het stadsbestuur, het voorstel van Janlet. Op 15 juli 1897 geeft het stadsbestuur zijn akkoord.⁶⁰

Voordien had Janlet reeds een akkoord met de ornamentist Houtstont om de plaastermodellen aan te leveren aan de *Compagnie des Bronzes* aan 370 *francs*. Bij ontvangst van de ontwikkelde modellen door Houtstont stelt de *Compagnie des Bronzes* vast dat deze groter zijn dan voorzien in het voorontwerp van Janlet. De bronsgieterij vraagt hiervoor aan het stadsbestuur een meerprijs van 600 *francs* gezien de toegenomen volume aan brons. Janlet en Popelin onderschrijven dit voorstel.⁶¹ In september keurt het stadsbestuur de toekenning van het supplement aan de opdracht officieel goed:

---

⁵⁹ Brief van Janlet aan het College, 10 juli 1897, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042.

⁶⁰ Brief van Popelin aan de schepen OW, 13 juli 1897 en Brief van het College aan Janlet, 15 juli 1897, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042.

⁶¹ Brief van Janlet aan Houtstont, 9 juli 1897 en Brief van de Compagnie des Bronzes aan het College, 7 augustus 1897, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042. In het bedrag van 2870 *francs* zijn de 370 *francs* voor Houtstont inbegrepen.

Sur la proposition de Mr Janlet, architecte dirigeant les travaux de construction du monument Anspach, le Collège, (...) à admis l'établissement [Compagnie des Bronzes] d'une crête en bronze, bordant les parterres fleuris (...) une somme supplémentaire de 600 francs, justifiée par les modifications de dimensions et de poids apportées par Mr Janlet au dessin soumis. (...) Mr Janlet (...) reconnaît le bien fondé de la demande (...) et donne les raisons des changements au dessin primitif.⁶²

Nog net vóór de inhuldiging 22 augustus 1897 kreeg de *Compagnie des Bronzes* een urgente bestelling van bronsbeslag voor de bovenste vijverrand. Hydraulische testen toonden aan dat zonder deze randverhoging het water uit het *bassin* liep. Opnieuw beroept Janlet zich op hoogdringendheid als voornaamste reden om de opdracht rechtstreeks toe te wijzen aan deze geprivilegieerde partner.⁶³ Vermoedelijk maakte Houtstont hiervoor opnieuw de modellen.

4.6. Houtstont en de Anspachfontein

De franse ornamentist Georges Houtstont was in 1862 op verzoek van Beyaert naar Brussel gekomen om mee te werken op de werf van de Nationale Bank. Hij bouwde een omvangrijk atelier uit in Sint-Gillis. Dit atelier, dat vermoedelijk tientallen kunstenaars en vaklui tewerk stelde, kreeg opdrachten van de meest gerenommeerde architecten en kunstenaars. Braecke was één van zijn leerlingen geweest.⁶⁴ Ook Janlet moet als jonge architect het atelier en de werven van Houtstont hebben bezocht toen die opdrachten uitvoerde voor Beyaert, zoals de *Fontaine de Brouckère* uit 1866. Toen Beyaert met het huis *Hier is't in den Kater en de Kat* in 1876 de eerste prijs behaalde in een architectuurwedstrijd na de overwelving van de Zenne, maakte Houtstont naam met een uitgebreid sculpturaal programma ter versiering van de gevel. Hij overstijgt het

---

⁶² *Brief van Popelin aan de schepen OW*, 27 september 1897 en *Memorandum van de Compagnie des Bronzes aan Janlet*, 26 juli 1897, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042.

⁶³ *Brief van Popelin aan de schepen OW*, 6 november 1897, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042. De facturatie bedraagt 1314 francs.

⁶⁴ Linda Van Santvoort, "Het atelier van ornamentist Georges Houtstont (Parijs 1832-Brussel 1912) in Sint-Gillis," in *Pieter Braecke. Beeldhouwer (1858-1939). Als de ziele luistert*, red. Catheline Metdepenninghen en Marcel Celis. (Brussel: Vlaamse Overheid. Agentschap R-O Vlaanderen. Onroerend Erfgoed: 2009), 32-37. In 1903 volgt Braecke Houtstont op als leraar aan de academie van Sint-Joost-ten-Node.

ornamentele en profileert zich als scheppend beeldhouwer met monumentale atlanten onder het balkon, kolossaalpilasters, vazen en een obelisk, maar ook met de weergave van katten verwerkt in de voluten van de geveltop. Beyaert engageerde Houtstont rechtstreeks, zonder de weg van de aanbesteding te volgen voor de reconstructie van de zaal van volksvertegenwoordigers in het Paleis der Natie in 1883. Ook zijn leerling, Janlet, betreft Houtstont rechtstreeks voor een aanzienlijk aandeel in de werf van het Anspachmonument.⁶⁵

Rond dezelfde tijd van de overeenkomsten met de beeldhouwers De Vigne, Dillens en De Vreese, in juli 1896, maakt Janlet een voorstel tot overeenkomst met het stadsbestuur en Houtstont. Het omvat het maken van diverse modellen voor de bronsgieters, de realisatie van de kandelabers, het metsel- en steenkapperswerk voor de constructie van een waterbekken en het voetstuk. De raming maakt een onderscheid tussen *la partie construction en taille de pierre*, aan 12925 francs, en *la partie artistique*, aan 26556 francs, samen 39481 francs.⁶⁶ Janlet argumenteert dat Houtstont onontbeerlijk is als partner om een dusdanig project op tijd te kunnen opleveren:

*Je considère Mr Houtstont, qui s'est jusqu'aujourd'hui occupé des maquettes, comme le collaborateur qui m'est nécessaire, vu d'une part le caractère du monument et la nécessité de finir en temps désiré pour tout le monde.*⁶⁷

Tegen de meest gangbare gang van zaken in stelt Janlet eveneens voor de nodige natuursteen te bestellen bij Houtstont en niet via een aanbesteding bij een steenkapper. Houtstont had op zijn *chantier* blokken Euvillesteen van goede kwaliteit onmiddellijk beschikbaar. Een rechtstreekse bestelling bij Houtstont zou, volgens Janlet, de tijdswinst opleveren om nog vóór de winter het voetstuk met bekkens te construeren. Daarnaast is

---

⁶⁵ Linda Van Santvoort, "De ornamentale beeldhouwkunst van Georges Etienne Houtstont (Parijs, 1832- SintGillis, 1912): De synergie van kunst(ambacht) en architectuur," *Gentse Bijdragen tot de Interieurgeschiedenis* (2012): 1-25. Houtstont werkte, naast Beyaert en Janlet, ook samen met de architecten Pierre Victor Jamaer, Alphonse Balat, Henri Maquet, Désiré De Keyser, Jean-Pierre Cluysenaar, Louis de Curte en Jozef Poelaert; Meirsschaut, *Les sculptures*, 26-27, 136.

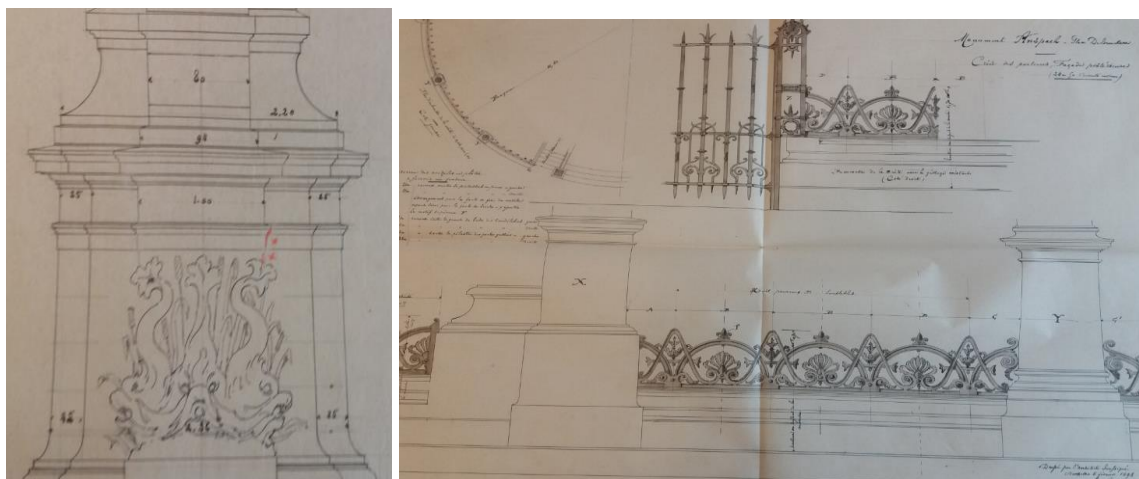
⁶⁶ *Prijsopgave van Houtstont aan Janlet*, [begin] juli 1896, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042. Uit de detailopgave blijkt dat Houtstont twee maquettes maakte van het monument (schaal 1:20) en een plaastermodel van een baluster (schaal 1:1).

⁶⁷ *Brief van Janlet aan het College*, 26 juli 1896, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042.

het cruciaal, argumenteert de architect, snel te beslissen, vermits de *Compagnie des Bronzes*, na ontvangst van de modellen van Houtstont, nog vijf maand nodig heeft voor het brongieten:

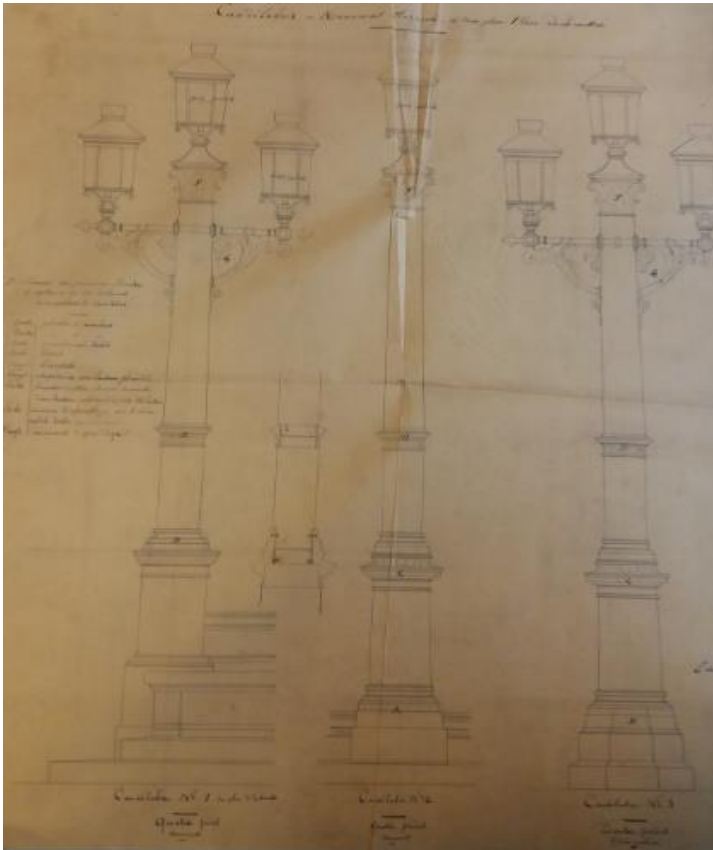
*Mr Houtstont a dès à présent dans ces chantiers les blocs nécessaires de pierre de première qualité (...) il serait désastreux d'avoir à suspendre les travaux à ce moment, jusqu'au printemps; dans ce cas l'achèvement pour l'époque désirée deviendrait impossible (...) de vouloir bien régulariser d'urgence le devis de Mr Houtstont (...) cela est d'autant plus urgent, que Mr De Coene (...) me déclare qu'il lui faut au moins cinq mois pour l'exécution en bronze, à partir du jour où les modèles pourront lui être soumis.*⁶⁸

Door een aantal bijkomende opdrachten bedraagt de uiteindelijke factuur van Houtstont 41230 francs: opleveren van vier voetstukken in Euvillesteen, letterkappen en vergulden van de letters 'à Jules Anspach' en vervaardigen van de plaastermodellen voor de bronzen rand aan de bloembedden. De aangepaste factuur wordt door Janlet getekend voor positief advies aan het stadsbestuur. Begin 1898 dringt Popelin aan bij de stadsschepen op betaling van de factuur van Houtstont en argumenteert dat de bijkomende werken door Houtstont zijn uitgevoerd op vraag van Janlet.⁶⁹ (afb. 17)

⁶⁸ Houtstont had naast zijn atelier in de Veydstraat nog een stapelplaats (*chantier*) in de Moskoustraat te Sint-Gillis.

⁶⁹ *Nota van Stad Brussel/3de Div*, 21 augustus 1897; *Brief van Houtstont aan Buls*, 22 augustus 1897; *Factuur van Houtstont aan het College*, 23 augustus 1897; *Brief van Houtstont aan Janlet*, 4 februari 1898; *Brief van Stad Brussel/3de Div. aan de schepen OW*, 14 februari 1898; *Nota van Stad Brussel/3de Div*, 18 februari 1898, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042.

Afb. 17. Janlet-Houtstont, Ontwerpschetsen voor de waterspuiters in Euvillesteen, de bronzen afsluithekens en de verschillende types kandelabers (Uit: RAB, fonds *Janlet*).

Niet al het bronsgieterwerk gaat naar de *Compagnie des Bronzes*. Janlet vraagt eind 1896 aan de concurrerende bronsgieterijen Petermann en Luppens offertes voor het gieten van de twintig *mascarons*, van een waterbekken en een decoratieve bronzen kader rond het medaillon van Anspach en van vier plaketten met inscripties. De overeenkomst voorziet dat Janlet de precieze plaatsing op het monument bepaalt, alsook de *bronspatine*. In een brief aan het stadsbestuur stelt hij een samenwerking met Luppens voor op basis van prijsvergelijk en opleveringsdatum met Petermann. Luppens kan het werk uitvoeren voor 7475 francs.⁷⁰

De bronsgieterij H. Luppens & Cie, opgericht in 1850 met kantoren en een atelier in het centrum van Brussel, goot bronzen meubelbeslag, maar ook monumentale beelden.⁷¹

Het stadsbestuur maakt de inscripties die voorzien zijn in de tekstplaketten over aan Janlet. De architect maakt een ontwerp in een kalligrafische *font* geïnspireerd op de Romeinse kapitaal.⁷² (afb. 18)

⁷⁰ *Brief van Janlet aan het College*, 22 maart 1897; *Brief van Popelin aan de schepen OW*, 23 maart 1897; *Offerte van Luppens aan het College*, 2 april 1897, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042.

⁷¹ Engelen en Marx, *Compagnie des Bronzes*, 136.

⁷² *Brief en nota van het College aan Janlet*, 17 april 1897, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042.

Afb. 18. Janlet-Luppens, een door bronsgieterij Luppens uitgevoerde inscriptie naar ontwerp van Janlet (Uit: RAB, fonds *Janlet*).

Amper een maand later stelt Janlet, om esthetische redenen, de constructie voor van een tweede bronzen bekken, aan de achterzijde van de Pyramide. Luppens kan dit uitvoeren aan dezelfde prijs als het eerste bekken, 2150 *francs*. Ook voor Luppens maakt Houtstont de plaastermodellen.⁷³

4.7. De Anspachfontein en de technische innovatie

Niet enkel op esthetisch, maar ook op technisch vlak, wil het monument *state of the art* zijn. Hydraulische en elektrische innovaties worden toegepast in de constructie van de fontein. Het stadsbestuur had reeds voor de De Brouckèrefontein elektrisch aangedreven centrifugaalpomp gebruikt:

*Dans le but d'épargner l'eau, les besoins de la ville allant sans cesse grandissant, le Service [Stad Brussel/3de Div.] a proposé le réemploi de l'eau des fontaines en opérant son relèvement au moyen de pompes centrifuges actionnées par moteurs électriques. La première application faite à la fontaine De Brouckère a donné de bons résultats. La fontaine du monument Anspach ainsi que le jet d'eau du bassin du Parc seront pourvue d'installations semblables.*⁷⁴

Op vraag van Janlet stuurt Julien Dulait, afgevaardigd-bestuurder van de firma *Electricité & Hydraulique*, de afmetingen door van de leidingen naar de verschillende waterspuwers. Dit gespecialiseerd bedrijf ontwikkelt het hydraulisch systeem dat door middel van elektrische pompen de continue aanvoer en de nodige druk op de waterleidingen verzekert.

Het loodgietersbedrijf *Félix Passchier & Fils*, behaalt met een offerte aan een lagere prijs dan zijn concurrenten de aanbesteding voor de aanleg van een afwateringssysteem: *l'exécution des travaux de*

⁷³ Brief van Janlet aan het College, 22 april 1897; Brief van Luppens aan het College, 24 april 1897; Brief van Popelin aan de schepenen OW, 28 april 1897, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042.

⁷⁴ Stadsbestuur Brussel, "Compte rendu de la séance du Conseil Communal du 4 octobre 1897" *Bulletin Communal*, nr. 3 (1897): 647, geraadpleegd via https://old.bruxelles.be/Colossus/BulletinsCommunaux/Bulletins/Documents/Bxl_1897_Tome_I2_Part_7.pdf

*tuyautage avec accessoires pour les décharges des terrasses et marches des escaliers.*⁷⁵ De firma H. Taymans haalt voor 1675 *francs* de aanbesteding *Revêtement en plomb du bassin supérieur* binnen.⁷⁶

Het stadsbestuur beslist om onder het monument tien openbare toiletten te installeren. Deze beslissing onderlijnt de moderne visie van het stadsbestuur op het vlak van hygiëne en voorziet in een luxueuze afwerking.⁷⁷ Het stadsbestuur wijst de opdracht toe aan de firma Louckx die het project uitvoert aan 4650 *francs*.⁷⁸

Ook aan de inrichting van het plein wordt aandacht besteed in de ontwerpen van Janlet. De realisatie van afsluitingen en poortjes in giet- en smeedijzer rondom het monument en de trappenpartij moet het monument accentueren in de ruimte. Het lastenboek vertaalt het ontwerp van Janlet naar een aantal roosters voor verluchting en verlichting in gietijzer, naast een reeks op maat te construeren poorten in smeedijzer die een visueel scherm vormen rond het gedenkteken.⁷⁹ Het is de gerenommeerde firma P. Desmedt die de opdracht uitvoert voor een bedrag van 5490 *francs*.

De bloembedden die het monument omringen zijn vorm gegeven met arduinen boordstenen met een gietijzeren rand. De firma *Réquilé et Fils* verwerft via een beperkte aanbesteding deze opdracht voor 845 *francs*. Het is opnieuw Houtstont die de plaastermodellen levert naar ontwerpen van Janlet.⁸⁰

---

⁷⁵ *Offerte van Passchier*, 5 mei 1897; *Brief van Stad Bxl/3de Div. aan Passchier*, 12 maart 1897; *Factuur van Passchier aan de Stad Bxl*, 5 mei 1897, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042. De concurrenten zijn niet gedocumenteerd in het dossier. Passchier factureert 356,25 *francs*.

⁷⁶ *Offertes van Trullemans* (1685 *francs*), *Passchier* (1780 *francs*) en *Soublain* (2500 *francs*) en *nota van Popelin*, 13 juli 1897; *Brieven van Stad Bxl/3de Div. aan H. Taymans, Passchier, Trullemans, Soublain*, 14 juli 1897, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042.

⁷⁷ Stadsbestuur Brussel, "Compte rendu de la séance du Conseil Communal du 5 octobre 1898," *Bulletin Communal*, nr. 2 (1898): 468, geraadpleegd via https://old.bruxelles.be/Colossus/BulletinsCommunaux/Bulletins/Documents/Bxl_1898_Tome_I2_Part_5.pdf; Putzeys, *Cahier des charges Installation d'urinoirs publics*, 12 februari 1897, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042.

⁷⁸ [Stad Bxl, 3de Div.], *Nota met prijsoffertes*, n.d., SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042. De bedrijven zijn: Colinez (7614 *francs*), Van Velthem (6269,18 *francs*), Taymans (8135,15 *francs*) en Delire (5779,75 *francs*). De offerte van Louckx bedraagt 8647,45 *francs*. Uit de uiteindelijke afrekening blijkt dat Louckx het werk uitvoert aan een lagere prijs. De redenen hiervoor zijn onduidelijk.

⁷⁹ Stad Brussel/3e Div., *Monument Anspach. Travaux en fer et fonte. Cahier de Charges*, 10 december 1896, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042

⁸⁰ *Offerte van Réquilé et Fils, Crête en fonte de fer*, 28 maart 1898; *Nota van Popelin met offertes*, 30 maart 1898; *Brief van de Stad Bxl/3de Div. aan Réquilé en aan Porta et Cie*, 2 april 1898, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042. De offerte van Porta et Cie bedraagt 990 *francs*.

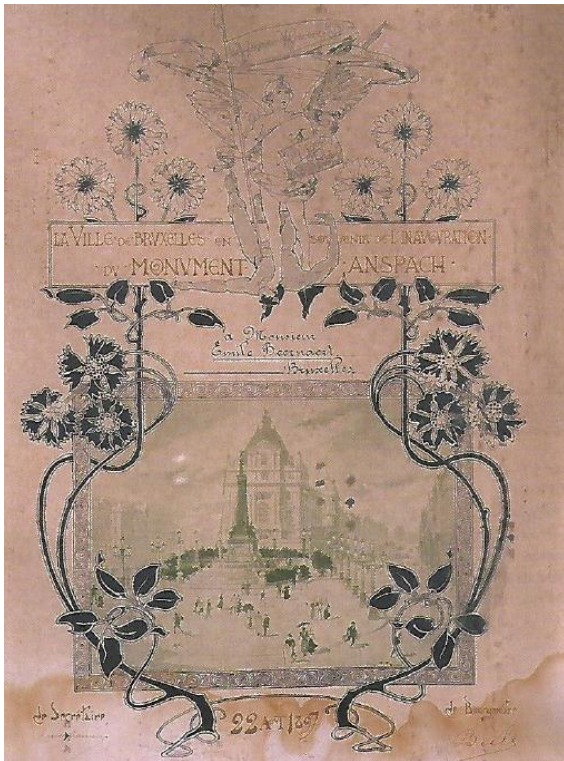
4.8. De granieten obelisk van Beernaert als kern van het monument

Afb. 19 De werf van de Anspachfontein. Foto Edmond Sacré. (Stadsarchief Brussel, Iconografie)

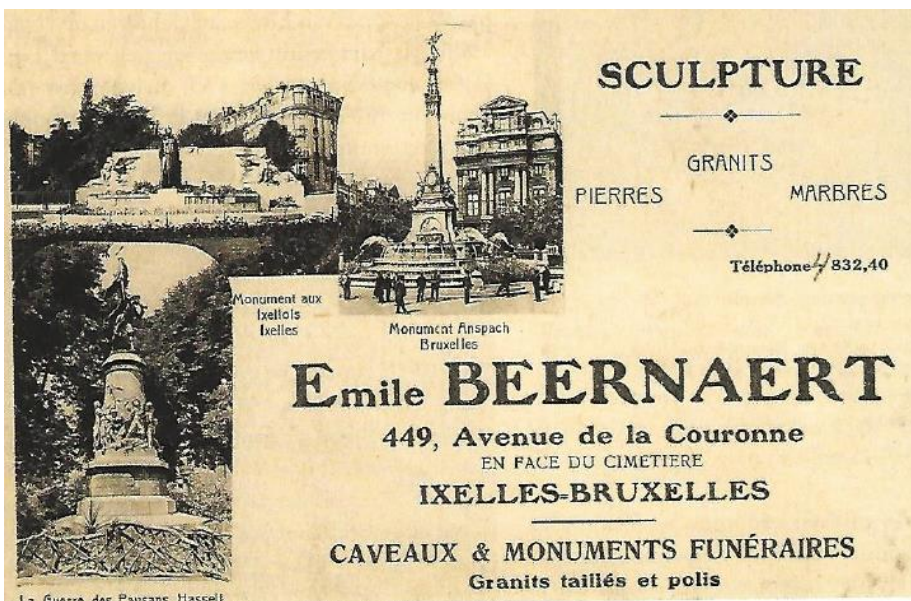
De levering van de obelisk en van acht kandelabers in rode gepolijste graniet wordt voor 15859,28 francs toegewezen aan het steenkappersbedrijf Emile Beernaert. Er zijn in het ontwerp van Janlet drie types kandelabers die samengesteld zijn uit in totaal 20 fragmenten graniet die geassembleerd worden tot acht kolommen. Hetzelfde bedrijf levert later nog de sokkels voor de kandelabers in donkerblauwe Labradorgraniet. Een lastenboek is hiervoor niet bewaard. Vermoedelijk is deze opdracht onderhands toegekend vermits de facturatie aan 3560 francs enkel voorkomt in de eindafrekeningsstaten. Emile Beernaert verleent maar al te graag zijn medewerking aan dit prestigeproject en vermeldt het in zijn advertenties. Burgemeester Buis verleent de *marbrier* een erediploma voor zijn medewerking.⁸¹ Dit erediploma wordt bewaard in het archief van de vzw Epitaaf. (afb. 20)

⁸¹ *Nota van Putzeys met offertes*, 17 juli 1896; *Brief van Stad Bxl/3de Div. aan De Wael en DeGrelle*, 18 juli 1896; *Brief van Popelin aan Beernaert*, 29 januari 1897, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042; Celis, "Beernaert," 28-53; Vandervelde, *La nécropole*, 625.

Emile Joseph Beernaert (1889-1930) neemt in 1890 de leiding van het bedrijf over van zijn vader Antoine (1820-?). Het familiebedrijf is reeds vanaf 1847 gedocumenteerd als toeleverancier van steen voor verschillende restauraties aan het Brussels stadhuis. Onder leiding van Emile profileert het bedrijf zich gaandeweg als dé leverancier van granietsoorten en met een specialisatie in funeraire toepassingen.⁸² (afb. 21)

Afb. 20. Erediploma uitgereikt door burgemeester Buisson aan Emile Beernaert (foto: fonds Beernaert © vzw Epitaaf, 2019)

Afb. 21. Prentbriefkaart van de firma Beernaert, na 1924, met voorstelling van het Boerenkrijgmonument in Hasselt, de Anspachfontein en het WOI monument in Elsene (foto: fonds Beernaert © vzw Epitaaf)

⁸² Celis, "Beernaert," 28-53. In het eerste decennium van de 20ste eeuw levert Beernaert, als onderaannemer, steen voor werken aan het paleis van Laken, het Afrikamuseum (toen nog het Congomuseum) in Tervuren, de arcadeboog in het Jubelpark en de gaanderijen in Oostende. Daarnaast zijn 100' en ontwerpen van grafmonumenten bewaard waarvan de meeste bekende uitvoering die zijn van Solvay en van Hector Dufoër (eveneens een ontwerp van Janlet waarvoor Beernaert de roodgranieten obelisk levert).

Voor de inrichting van het plein voorziet het ontwerp in twaalf kolommen in porfier. Het is het frans steenkappersbedrijf Cathlin-Varelle dat op maat van het plan van Janlet 36 onderdelen verzaagt en polijst om uiteindelijk 12 kandelabers te vormen.⁸³ Een annotatie op het plan van Janlet voorziet de nummering van de verschillende delen reeds in de steengroeve om bij assemblage op de werf in Brussel vergissingen te vermijden:

*Les colonnes seront montées à la carrière avant leur expédition – chacun des tronçons d’une même colonne recevra un N° semblable, pour éviter sur place des erreurs d’assemblage lors de la pose.*⁸⁴

De assemblage van de verschillende onderdelen gebeurt op een aloude techniek, reeds toegepast in de Oudheid. Met behulp van inkepingen en doken worden de natuurstenen onderdelen onderling of met de sokkels verbonden. De *Compagnie des Bronzes* giet 214 bronzen doken die de bronsgieterij gelijk verdeelt naar de *marbriers* Beernaert en Cathlin-Varelle.⁸⁵

4.9. Een logistieke uitdaging

Gedurende het ganse bouwproces wordt de vooruitgang van de werken van de verschillende actoren gevolgd en gecontroleerd door Janlet en Popelin. De gemaakte afspraken op het vlak van opleveringsdata, vastgelegd in de aanbestedingen en in de overeenkomsten, moeten nauwgezet worden nageleefd. Met de toewijzing van de realisatie van het monument aan meerdere bedrijven en verschillende kunstenaars wil het stadsbestuur een economische impuls geven. Deze werkwijze garandeert dat het project gedragen wordt door de bedrijfswereld en door de artistieke gemeenschap. Om de eenheid te verzekeren vereist dit echter een stringente controle op de uitvoeringsmodaliteiten die er voor moet zorgen dat de bouwpuuzelstukken zo precies

---

⁸³ *Brief van Popelin aan Cathlin-Varelle*, 6 augustus 1897, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042. De factuur bedraagt 5894,05 francs. De gebruikte steen porfier is een granietsoort uit de Vogezen in Frankrijk, *granite de Vosges*.

⁸⁴ [Janlet], *Detailplan van de samenstellende onderdelen van de kandelabers*, n.d., RAB, fonds *Janlet*, inv. nr. BE-A0510/A 151, dossier 26A.

⁸⁵ *Factuur van de Cie des Bronzes aan de Stad Bxl*, 10 november 1896, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042. De factuur bedraagt 306,59 francs.

mogelijk in elkaar passen. Met de inhuldiging in het vooruitzicht stelt het stadsbestuur begin 1897 een uitvoerig rapport op. Hieruit blijkt nogmaals de complexiteit van de werforganisatie:

La construction [Soublain] des fondations et du soubassement est terminée. Le piédestal de l'obélisque en pierre d'Euville est également posé [Houtstont]. L'obélisque en granit rouge (...) doit être livré à pied d'oeuvre le 18 mars. La fourniture des bases et des fûts en marbre pour les colonnes [Beernaert] (...) doivent être livrés dans les atelier de la Cie des Bronzes, dans le courant du mois de janvier (...) chargée d'assembler ces pièces par des motifs en bronze. Mr. Houtstont a été chargé de la fourniture du dernier bassin en Euville (...) Les socles en pierre pour les mêmes candelabres sont en voie d'exécution [Beernaert] (...) le 15 février prochain et laisser en dépôt à la carrière à la disposition de l'Adm. L'adjudication pour l'exécution des grillages en fer forgé est prononcée [Desmedt] (...) terminés le 30 Mars 1897. Le bloc de marbre de la Senne [Aerts] (...) ce bas relief sera terminé dans la courant de juin. Le modèle du médaillon [Houtstont] doit être soumis à l'approbation de la commission de réception [Luppens]. Le modèle de St Michel est conçu [De Vigne]; il reste à créer le diable; pour entamer cette étude, le sculpteur [Breacke] attend le modèle du soubassement de cette statue que l'architecte doit délivrer [Janlet] (...) pour le mois de Mai. Des deux figures allégoriques (...) ce travail prendra quinze jours; puis les modèles grandeur d'exécution seront entamés [Dillens]. Ces deux allégories en bronze [Cie des Bronzes] seront en place au mois d'Août. L'étude des six cracheurs à la grandeur réelle prendra encore 3 à 4 semaines [De Vreese]; la laivraison pourra se faire fin Avril [Petermann] (...) l'achèvement des modèles commandés à Mr. Houtstont, en collaboration avec Mr. Janlet, il y aura des marchés à conclure pour la courbe en bronze d'une vasque, de 4 écussons, de quatre motifs d'attributs de 4 plaques avec inscriptions, d'encadrement du médaillon à Anspach, de vingt mascarons, de la flèche de couronnement de l'armature de St Michiel [Cie des Bronzes en Luppens]. Les urinoirs feront l'objet incessamment d'un adjudication [Louckx] . La pose d'électricité est à faire en dernier lieu [Dulait], le bassin sera garni en plomb [Taymans].⁸⁶

---

⁸⁶ Stad Bxl/3de Div., Rapport. Construction du monument Anspach, 9 januari 1897, SAB, dossier Openbare Werken, inv. nr. OW 9042.

4.10. Mooi maar duur

De financiële opvolging was niet minder uitdagend. Het stadsbestuur voorzag in 1896 voor de realisatie van het monument en de inrichting van het de Brouckèreplein een budget van 215000 *francs*.⁸⁷ Voor de periode vanaf 1890 tot eind 1896 had het project echter al 249000 *francs* gekost.⁸⁸ Reeds van bij de aanvang was het duidelijk dat door de ziekte van De Vigne het voorziene budget voor het sculpturaal gedeelte ontoereikend was. Verschillende beeldhouwers immers namen zijn project over. Het College stelt een budgetverhoging voor:

*Le coût de la partie sculpturale (...) atteint actuellement 77,000 francs. Le Conseil sait que l'artiste chargé d'élaborer cette partie [De Vigne] sculpturale s'est trouvé frappé par la maladie et a été mis dans l'impossibilité de continuer son oeuvre. Nous avons été obligé de diviser le travail, il en est résulté une augmentation de la dépense. Le Collège propose donc (...) cette augmentation, dont le montant est de 13,000 francs.*⁸⁹

Reden temeer om een tussenkomst van 20000 francs te vragen aan het Ministerie van Landbouw en Openbare werken. Bij de aanvraag is een foto van de maquette gevoegd, *de Mr. De Vigne pour la partie statuaire et de Mr. Janlet pour la partie architecturale*.⁹⁰ Emile Leclercq, *Inspecteur des Beaux-Arts* van het Ministerie, adviseert deze aanvraag positief en wijst op het belang van het monument voor de hoofdstad:

---

⁸⁷ Stadsbestuur Stad Brussel, "Compte rendu de la séance du Conseil Communal du 2 août 1897" *Bulletin Communal*, nr. 2 (1897): 379-382, geraadpleegd via https://old.bruxelles.be/Colossus/BulletinsCommunaux/Bulletins/Documents/Bxl_1897_Tome_I2_Part_4.pdf

⁸⁸ Stadsbestuur Stad Brussel, "Compte rendu de la séance du Conseil Communal du 11 décembre 1897," *Bulletin Communal*, nr. 8 (1897): 1196, geraadpleegd via https://old.bruxelles.be/Colossus/BulletinsCommunaux/Bulletins/Documents/Bxl_1897_Tome_I2_Part_12.pdf.

⁸⁹ Stadsbestuur Stad Brussel, "Compte rendu de la séance du Conseil Communal du 3 août 1896" *Bulletin Communal*, nr. 2 (1896): 338, geraadpleegd via https://old.bruxelles.be/Colossus/BulletinsCommunaux/Bulletins/Documents/Bxl_1896_Tome_I2_1_Part_4.pdf.

⁹⁰ *Brief van Buis aan het Min. Agri. & Trav.P.*, 20 maart 1896, RAB, fonds *Bestuur der Schone Kunsten*, inv. nr. T004/02, dossier 433.

*Ce monument sera un des plus importants de la capitale. Il me semble que le gouvernement n'ait aucune raison pour refuser d'aider à son édification.*⁹¹

De administratie van de Minister kan zich vinden in deze argumentatie, maar adviseert zijn Minister advies te vragen aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten:

*Cette proposition est extrêmement modéré. Mais il conviendrait, me semble-t-il, vu l'importance de l'affaire, de soumettre le plan et devis à la Commission Royale des Monuments.*⁹²

De Commissie wenst, om een advies te kunnen geven, een plaastermodel én een schets van de inplanting op het de Brouckèreplein die het monument situeert in de ruimte ten opzichte van de omringende bebouwing. Leclercq vraagt aan het stadsbestuur van Brussel het gevraagde over te maken aan de Commissie.⁹³ Wellicht om inzage en controle van buitenaf te vermijden geeft het stadsbestuur hier geen gevolg aan: *la ville n'a pas donné suite à la demande.*⁹⁴

Een interne nota van het Ministerie stelt daarentegen, gezien de verdubbeling van het kostenplaatje, een verdubbeling voor van de staatssubsidie tot 40000 francs. Een belangrijk argument is de meerwaarde van het monument voor de stad Brussel: *Il y a lieu me parait ici de tenir compte du réel mérite artistique du monument, qui contribue pour la capitale un notable embellissement.*⁹⁵

---

⁹¹ Nota van Leclercq aan de Minister, 21 maart 1896, RAB, fonds Bestuur der Schone Kunsten, inv. nr. T004/02, dossier 433.

⁹² Nota van de Chef de Division aan de Minister, 23 maart 1896; Brief van Leclercq aan de KCM, 28 maart 1896, RAB, fonds Bestuur der Schone Kunsten, inv. nr. T004/02, dossier 433.

⁹³ Brief van de KCM aan de Minister, 20 april 1896; Brief van Leclercq aan het College, 27 april 1896, RAB, fonds Bestuur der Schone Kunsten, inv. nr. T004/02, dossier 433.

⁹⁴ Nota van Leclercq aan de Minister, 17 september 1897, RAB, fonds Bestuur der Schone Kunsten, inv. nr. T004/02, dossier 433.

⁹⁵ Nota intern het Ministerie, 17 november 1897, RAB, fonds Bestuur der Schone Kunsten, inv. nr. T004/02, dossier 433.

Uiteindelijk keurt de Minister *à titre exceptionnel* een subsidie toe van 20000 *francs*, maar wijst het stadsbestuur op zijn tekortkomingen op procedureel vlak.⁹⁶ De staatsubsidie wordt toegekend en ingeschreven als Uitzonderlijke Ontvangsten van de stad, *Recettes Extraordinaires*.⁹⁷

Vanuit financieel oogpunt staat ook het honorarium van Janlet meerdere malen ter discussie. Op 26 april 1898 bedraagt de totale projectkost 347150 *francs*. Op basis van 5% ontvangt Janlet 17357,5 *francs*. Enige tijd later volgt een herberekening die resulteert in een totale factuur van 379270 *francs* en een honorarium van 18725 *francs*.⁹⁸ De financiële controleur van de stad maakt bezwaar. Er ontstaat een intensieve briefwisseling tussen de betrokken partijen. Het is opnieuw Popelin die het opneemt voor Janlet en de discussie sluit met een annotatie in een brief van Putzeys aan de schepenen van Openbare Werken:

*Mais il convient d'ajouter que Mr. Janlet s'est activement et assidûment occupé de cette installation. Il a dû donner les indications nécessaires (...) au monument dont il était l'auteur. Son intervention dans le travail était constante (...) on se demande ce qu'il aurait pu faire de plus en qualité d'architecte d'un monument artistique et purement ornemental.*⁹⁹

Afb. 21. Bronzen mascarons op de rand van het bassin (foto Linda Van Santvoort © Epitaaf vzw)

---

⁹⁶ *Brief van de Minister aan het College*, 25 november 1897, RAB, fonds *Bestuur der Schone Kunsten*, inv. nr. T004/02, dossier 433.

⁹⁷ Stadsbestuur Stad Brussel, “Compte rendu de la séance du Conseil Communal du 20 décembre 1897,” *Bulletin Communal*, nr. 10 (1897): 1347, geraadpleegd via https://old.bruxelles.be/Colossus/BulletinsCommunaux/Bulletins/Documents/Bxl_1897_Tome_I2_Part_14.pdf.

⁹⁸ *Nota van Popelin, Proposition de paiement: le compte de Janlet*, 26 april; [Popelin], *Nota Monument Anspach: Honoraires de l'architecte*, n.d., SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042.

⁹⁹ *Brief van Putzeys aan de schepenen OW*, 2 mei 1898, SAB, dossier *Openbare Werken*, inv. nr. OW 9042.

BESLUIT

Uit het bronnenonderzoek blijkt duidelijk dat Emile Janlet de centrale en sturende figuur is in de realisatie van het Anspachmonument. Alhoewel aanvankelijk, voor het ontwerp van dit eclectisch gedenkteken, het duo Janlet-De Vigne tekent, neemt gaandeweg, mede door de ziekte van De Vigne, de architect de leidinggevende rol. Zowel in de aanduiding van de betrokken kunstenaars als van de aannemers is de hand van Janlet zichtbaar.

Hij speelt handig in op het stadsbestuur van Brussel dat omwille van *image building* de herdenking van Anspach centraal wil stellen om zich met nadruk te profileren als moderne stedenbouwers. Voor burgemeester Buls is *l'embellissement de la ville* - de stadsverfraaiing- een prioritaire doelstelling die kadert binnen zijn esthetische benadering van de stad Brussel. De ironie wil dat het net Buls is die zich fel verzette tegen de grootschalige stedenbouwkundige projecten van zijn voorganger Anspach. De realisatie van dit prestigeproject vraagt dan ook een architect met een uitstekende *renommé*. De rechtstreekse aanduiding van De Vigne en Janlet, zonder de organisatie van een wedstrijd, is te verklaren vanuit hun *curriculum* en hun bekendheid binnen de *beau monde* van de hoofdstad. Popelin, de ingenieur belast met dit project door het College van de stad Brussel, ondersteunt en verdedigt elke beslissing van Janlet. In zijn schrijven aan de schepen van Openbare Werken, die het bouwproces volgt op politiek niveau, neemt Popelin bij discussies, elke argumentatie *copy-paste* over van Janlet.

Op artistiek niveau is het Janlet die, ondersteund door de echtgenote van De Vigne, bepaalt welke kunstenaars het beeldenprogramma mogen uitvoeren. Hij geeft hierin de voorrang aan beeldhouwers waarmee hij heeft samengewerkt in eerdere projecten. In elk geval behoren ze tot de *inner circle* van Janlet en kunnen ze allen terugkijken op succesvolle realisaties in de hoofdstad, vaak in opdracht van burgemeester Buls. Het is daarbij opvallend dat bij de overeenkomsten, getekend met de beeldhouwers De Vigne, Dillens, Braecke en De Vreese geen wedstrijden worden georganiseerd en dat hun aanduiding, op voorstel van Janlet, zonder discussie door de stad Brussel wordt ondertekend. Dezelfde werkwijze past Janlet toe bij de contractering van de beeldhouwer-ornamentist Houtstont en de bronsgieterij *Compagnie des Bronzes*, vaak

onder het mom van hoogdringendheid. Nochtans is het budget besteed via onderhandse overeenkomsten met deze actoren aanzienlijk. Het bedraagt afgerond 240000 *francs* op een totaalbudget van 400000 *francs*, zijnde 58%.

Voor de uitvoering van de aannemerij wordt daarentegen wel gewerkt met aanbestedingsprocedures. Het stadsbestuur kiest voor een gespreide aanbesteding. Het stadsbestuur wil hiermee een economische stimulans geven aan het bedrijfsleven. Hierdoor neemt de impact van Janlet, als centrale figuur, enkel maar toe. Janlet stelt vooraf, wellicht samen met Popelin, een selectieve lijst van aannemers op die kwalitatief kunnen voldoen aan de technische specificaties uit het lastenboek. Uit de bedrijven die een offerte indienen wordt, zoals de regelgeving voorschrijft, de firma weerhouden met de laagste prijs. Bij de realisatie wordt gekozen voor de meest geavanceerde technieken, zoals het past voor een prestigeproject. Ook in deze meer technische materie laat Janlet zich gelden en besteed hij tijd en aandacht aan de uitvoering. Zo maakt hij zich bijvoorbeeld zorgen over de stabiliteit van de ondergrond en is hij actief betrokken bij het elektrisch-hydraulisch dossier.

Naast het ontwerp van het eigenlijk monument, waarvan Houtstont een maquette maakt, situeert Janlet dit *Gesamkunstwerk* in de ruimte ten opzichte van de bestaande gebouwen. Hij heeft in het ontwerp van de inrichting van het Brouckèreplein aandacht voor het visuele aspect van het gedenkteken binnen het bestaand stadswefsel. Het monument en zijn *parterres* zijn afgewerkt met op maat gemaakte smeedijzeren hekkens en met natuurstenen kandelabers, afgewerkt met bronsbeslag. Het budget besteed via beperkte aanbestedingen bedraagt ongeveer 160000 *francs*, zijnde 37% van het totaalbudget van 400000 *francs*.

Het is opmerkelijk dat in het totaalbudget het aandeel van de beeldhouwers DeVigne en Dillens aanzienlijk is. Het bedraagt respectievelijk 43000 en 47000 *francs*. Dat van Houtstont bedraagt iets meer dan 43000 *francs* en dat van de *Compagnie des Bronzes* ongeveer 57000 *francs*. De budgetten via aanbestedingen liggen opmerkelijk lager, met uitzondering van de funderingswerken van Soublain aan 111500 *francs*. Dulait voor het hydraulisch-elektrisch gedeelte, en Beernaert, de grootste leverancier van natuursteen, factureren respectievelijk 27500 en 20000 *francs*. De winstmarges zijn moeilijk in te

schatten. Maar in materiaal dragen de beeldhouwers grotendeels enkel de kost van de bronggieter. *Bottom line* kunnen we stellen dat de rechtstreeks toegewezen contracten voor het artistiek gedeelte, voornamelijk door de tussenkomst van Janlet, niet alleen een groter budgettair deel hebben genomen in het project, maar ook veel lucratiever waren. De toegevoegde waarde van het creatief vermogen van de kunstenaars is hierin doorslaggevend.

De resterende 5% van het totaalbudget, nagenoeg 20000 *francs*, is het honorarium van Janlet. De opmerkingen omtrent dit honorarium, geformuleerd door het Ministerie van Landbouw en Openbare werken, worden opnieuw weerlegt door Popelin. Het is deze stadsingenieur die de betrokkenheid van Janlet onderlijnt, ook in technische materies. De Minister keurt een subsidie goed van 20000 *francs*, ondanks het feit dat noch het stadsbestuur van Brussel, noch Janlet, zich hebben gehouden aan de voorgeschreven regelgeving. Wellicht om deze reden neemt de Koninklijke Commissie van Monumenten afstand van het project.

Het is hoe dan ook duidelijk dat architect Emile Janlet van zijn opdrachtgever, de stad Brussel, *carte blanche* heeft gekregen voor de realisatie van dit prestigeproject. Het is Janlet die vanaf het ontwerp tot de oplevering de actoren en het bouwproces heeft bepaald. Het is hij die de complexe bouwpuuzel heeft samengelegd tot een passend geheel.

Anspachfontein ca. 1905